

ΞΑΝΘΗ ΤΖΕΝΗ ΚΑΤΣΑΡΗ-ΒΑΦΕΙΑΔΗ

Ο φιλόλογος Μαρίνος Ξηρέας ως μελετητής
του Βιζυηνού και ιδρυτικό μέλος
του *Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής*

Ανάτυπο από τον Τόμο

Τση αρχοδιάς αχνάρια

Τιμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή
ΜΑΝΟΛΗ Γ. ΣΕΡΓΗ

Επιμέλεια:

Μαρία Δημάση, Χριστίνα Μάρκου
και Πασχάλης Βαλσαμίδης

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE
Department of Languages, Literature and Culture of Black Sea Countries

Τση αρχοδιάς αχνάρια

In Honor of Professor Emetitus
MANOLIS G. SERGIS

VOLUME I

Maria Dimasi, Christina Markou
and **Paschalis Valsamidis**

EDITORS

K. & M. STAMOULIS PUBLICATIONS

CONSTANTINA ANT. STAMOULI
THESSALONIKI

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξινίων Χωρών

Τση αρχοδιάς αχνάρια

Τιμητικός Τόμος για τον Ομότιμο Καθηγητή
ΜΑΝΟΛΗ Γ. ΣΕΡΓΗ

ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαρία Δημάση, Χριστίνα Μάρκου
και **Πασχάλης Βαλσαμίδης**

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ
Εκδότης: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ

Π. Π. Γερμανού - Ιω. Μιχαήλ 2
546 22 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Τηλ. 2310 264748, 6946 461460
email: xarpantidisioannis@gmail.com

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2025

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Κωνσταντίνα Σταμούλη

Σελιδοποίηση: «ΦΟΙΝΙΚΗ»
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΣΟΥΚΗΣ
Χρυσανθέμων 102, 14122 ΑΘΗΝΑ

ISBN: 978-960-656-274-7

Όλα τα δικαιώματα μετάφρασης, αναπαραγωγής και προσαρμογής
κατοχυρωμένα για όλες τις χώρες του κόσμου.

Copyright © by ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΑΝΤ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ,
Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξενίων Χωρών Δ.Π.Θ.,
Οι συγγραφείς και οι επιμελητές του Τόμου, 2025

All rights reserved

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο παρών Τιμητικός Τόμος «*Τση αρχοδιάς αχνάρια*» συντάχτηκε για τον Ομότιμο Καθηγητή Μανόλη Γ. Σέργη. Η Συνέλευση του Τμήματος Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης αποφάσισε ομόφωνα την έκδοσή του, τιμώντας το επί δεκαπενταετία μέλος ΔΕΠ που συμμετείχε σε αυτήν ανελλιπώς.

Οι υπογράφουσες το Εισαγωγικό Σημείωμα, με την αρωγή του Αν. Καθηγητή κ. Πασχάλη Βαλσαμίδα, με χαρά αναλάβαμε την πρωτοβουλία για τη συγκρότηση και την έκδοση του Τιμητικού αυτού Τόμου, ο οποίος αποτελεί ελάχιστη ένδειξη τιμής των μαθητών/-τριών του τιμώμενου πανεπιστημιακού δασκάλου, των φίλων του, των συνεργατών και συνεργατιδών του, των πρώην συναδέλφων, των συμπατριωτών/-ισσών του, ως ανταπόδοση και αντίδωρο, ως μια αντιπροσφορά στη δική του συνεισφορά στη μελέτη του ελληνικού πολιτισμού –ιδιαιτέρως του λαϊκού– ευρύτερα, αλλά και του ποντιακού ελληνισμού και των διακειμένων συναρτήσεων ελληνικού και άλλων πολιτισμών στα Βαλκάνια, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη ενός ουσιαστικού διαπολιτισμικού διαλόγου και προάγοντας σημαντικά την επιστήμη της Λαογραφίας.

Στα δεκαπέντε χρόνια της ακαδημαϊκής του σταδιοδρομίας στο Τμήμα ο Μανόλης Σέργης υπήρξε ένας πυρήνας δημιουργικότητας γύρω από τον οποίον αναπτύχθηκαν συνεργασίες και απέδωσαν καρπούς. Εμείς, οι πρώην συνάδελφοί του, γνωρίσαμε έναν άνθρωπο δυναμικό και ιδιαίτερα μεθοδικό, έτοιμο πάντα να απλώσει το χέρι του για βοήθεια, για την επίλυση των προβλημάτων, εργασιακής και μη φύσεως. Προτεραιότητά του ήταν διαχρονικά η δημιουργία κλίματος αλληλοκατανόησης και αλληλοσεβασμού μεταξύ των συναδέλφων του, με δίκαιο και αντικειμενικό τρόπο. Όποιος είχε την καλή διάθεση να περάσει από το γραφείο του, θα εύρισκε εκεί πάντα «ευήκοον ους» στα προβλήματά του και ...ρακή από τη Νάξο με τα συναφή συμπληρώματά της.

Ο Μανόλης Σέργγης κατά τη διάρκεια της θητείας και της μαθητείας του στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο δίδαξε σε προπτυχιακά και σε μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών και είχε την επίβλεψη και τη συνεπίβλεψη μεταπτυχιακών και διδακτορικών διατριβών. Είχε άριστη σχέση με τους/τις φοιτητές/-τριές του. Ήταν πάντα δίπλα τους, πάρα πολλές ώρες, απαιτητικός στη λεπτομέρεια και επίμονος στην παραγωγή ενός κατά το δυνατόν αρτιότερου επιστημονικά αποτελέσματος. Συνεργαζόταν μαζί τους στο πλαίσιο της καθημερινότητας του Τμήματος, για να εκπονήσουν διπλωματικές και μεταπτυχιακές εργασίες, διδακτορικές διατριβές, να σχεδιάσουν επιτόπιες έρευνες. Προσέφερε, επίσης, σημαντικό διοικητικό έργο, με τη συμμετοχή του σε δεκάδες επιτροπές του Τμήματος και υπηρετώντας ως ο πρώτος Αναπληρωτής Πρόεδρος του από το 2016, το πρώτο έτος της διοικητικής του αυτοδυναμίας. Το ακαδημαϊκό ήθος, η επιστημονική ευσυνειδησία, η εντιμότητα και συνέπεια κόσμησαν την μακρά επιστημονική του πορεία.

Επιχειρώντας μια σύντομη αξιολογική αποτίμηση της παρουσίας του στο Τμήμα διαπιστώνουμε ότι:

- «πρώιμα» εισήγαγε στρατηγικές φοιτητοκεντρικής διδασκαλίας και μάθησης, που έμελλε λίγα έτη μετά την αφυπηρέτησή του να αποτελέσουν το σημείο εστίασης του στρατηγικού σχεδιασμού λειτουργίας του Δημοκριτείου,
- αγωνίστηκε για ένα περιβάλλον ισότιμης συμμετοχής στην έρευνα και τη διδασκαλία/μάθηση. Ανήκε στην ομάδα των πρωτεργατών της καθιέρωσης της φοιτητικής επιστημονικής ημερίδας που διοργανώνεται σε ετήσια βάση στο Τμήμα,
- διοργάνωσε, συνεργαζόμενος με συναδέλφους του, σημαντικές επιστημονικές δράσεις: ημερίδες, συνέδρια, συμβάλλοντας στην επιστημονική εξωστρέφεια του Τμήματος,
- έκανε πράξη το άνοιγμα του Πανεπιστημίου προς την τοπική κοινωνία με διαρκείς διαλέξεις, βιβλιοπαρουσιάσεις, επιτόπιες έρευνες με τη συμμετοχή κατοίκων της περιοχής,
- συνέγραψε και εξέδωσε πολυάριθμα επιστημονικά πονήματα, αναδεικνύοντας το πολυσχιδές επιστημονικό του προφίλ αλλά και συμβάλλοντας στη διαμόρφωση του επιστημονικού αποτυπώματος του Τμήματος.

Ο Τιμητικός Τόμος περιλαμβάνει εκατόν δύο (102) μελέτες συντακτών/-

τριών διαφορετικών γενεών [μία εξ αυτών φέρει υπογραφή συντάκτη ηλικίας ενενήντα δύο (92) ετών!] και διαφορετικών εξειδικεύσεων. Οι συμμετέχοντες /-ουσες συγγραφείς κατέθεσαν πρωτότυπες μελέτες, με θεματολογία της επιλογής τους, η οποία αφορά, κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά, τα επιστημονικά πεδία που υπηρέτησε και θεράπευσε ο τιμώμενος. Αποτέλεσμα αυτής της ποικίλης θεματολογίας είναι η έκδοση ενός έργου το οποίο διακρίνεται για το διαθεματικό του περιεχόμενο και για τις πολύ ενδιαφέρουσες διεπιστημονικές μελέτες και παρουσιάσεις θεμάτων, που εστιάζουν σε πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις του πολιτισμού. Η «διεπιστημονικότητα» αυτή προσδίδει ιδιαίτερη αξία στον παρόντα Τιμητικό Τόμο και συνάδει με το πολυδιάστατο συγγραφικό έργο του πολυγραφότατου Μανόλη Σέρρη.

Η Επιτροπή Επιμέλειας του Τόμου ταξινόμησε τις εκατόν δύο (102) εργασίες σε δύο μεγάλες ενότητες. Στην πρώτη εντάχθηκαν (με αλφαβητική σειρά) τα επτά (7) κείμενα στα οποία μελετώνται η προσωπικότητα και το έργο του τιμωμένου. Παρουσιάζονται αναλυτικά τα βιοεργογραφικά στοιχεία του και η συμβολή του στη μελέτη: α. των σχέσεων του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού με την Τηλεόραση (1966-2016), β. του νεοελληνικού ονόματος, γ. της καπνοκαλλιέργειας στη Νάξο, δ. των σχέσεων της Λαογραφίας με τη Λογοτεχνία [δύο (2) εργασίες], ε. του λαϊκού πολιτισμού και της κοινωνικής ιστορίας της Νάξου.

Στη δεύτερη ενότητα συμπεριελήφθησαν εργασίες οι οποίες εντάσσονται σε διαφορετικούς επιστημονικούς τομείς. Κατετάγησαν και αυτές με το ίδιο κριτήριο (με αλφαβητική σειρά βάσει του πρώτου γράμματος του συγγραφέα τους). Υπερισχύουν αριθμητικά οι εργασίες με θέματα από τις περιοχές της Λαογραφίας και της Εθνογραφίας, σαράντα μία (41) συνολικά. Δεκαοκτώ (18) μελέτες πραγματεύονται ζητήματα που εμπίπτουν στο πεδίο των Ιστορικών Σπουδών (Πολιτική Ιστορία, Οικονομική Ιστορία, Αυτοδιοικητική Ιστορία, Φιλοσοφία της Ιστορίας, ιστορικές προσωπικότητες κ.ά.) ενώ δέκα (10) μελέτες εντάσσονται στην ευρύτερη περιοχή της Γλωσσολογίας (Θεωρητική και Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία, Διαλεκτολογία, Κοινωνιογλωσσολογία). Θέματα Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης μελετώνται σε έξι (6) εργασίες, ενώ άλλες πέντε (5) είναι αφιερωμένες σε ζητήματα Λογοτεχνίας. Τέσσερις (4) μελέτες παρουσιάζουν προσωπικότητες της Τέχνης και των Γραμμάτων και άλλες δύο (2) αναλύουν θέματα Μουσικολογίας. Η εντυπωσιακή θεματική ποικιλία των συνεισφορών στον τόμο συμπληρώνεται με θέματα Θεολογίας, Επιγραφικής, Αφήγησης ζωής, Κινη-

ματογράφου, Γενεαλογίας και Πολιτικών Επιστημών, Μετεωρολογίας, Μαθηματικών και Φυσικής. Την εντυπωσιακή θεματολογία ολοκληρώνουν Περιηγητικά Κείμενα.

Με σεβασμό στην προσφορά του, ευχόμαστε στον Καθηγητή Μανόλη Σέργη εκπλήρωση κάθε μελλοντικής του προσδοκίας, κάθε επιστημονικής του δραστηριότητας. Τον παρακολουθούμε και στο παρόν, στο έργο του το καθημερινό υπέρ της Λαογραφίας και του γενέθλιού του τόπου, με εργασίες, δωρεάν μαθήματα, ομιλίες, συγγραφή επιστημονικών βιβλίων, με συμμετοχή σε συνέδρια, με οργάνωση συνεδρίων, με κάθε είδους αρωγή προς τους/τις νέους/-ες επιστήμονες/-ισσες.

Μανόλη Σέργη, πρώην και εξ αεί συνάδελφε και συνεργάτη, σου ευχόμαστε ολόψυχα «υγεία, μακροήμερευση, δημιουργικότητα».

ΜΑΡΙΑ ΔΗΜΑΣΗ, ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΑΡΚΟΥ
και ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΒΑΛΣΑΜΙΔΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρώτος Τόμος

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΧΑΡΑΤΣΙΔΗΣ	
Βιογραφικά και εργογραφικά Μανόλη Γ. Σέργη	23
ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ	
Η συμβολή του Καθηγητή Μανόλη Γ. Σέργη στη μελέτη των σχέσεων του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού με την Ελληνική Τηλεόραση (1966-2016)	57
ΓΑΡΥΦΑΛΛΙΑ Γ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ	
Η συμβολή του Καθηγητή Μανόλη Γ. Σέργη στη λαογραφική μελέτη του νεοελληνικού ονόματος	73
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Θ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ	
Καπνός περιρρέων	91
ANNA ΛΥΔΑΚΗ	
Ο Μανόλης Σέργης «συνομιλεί» με τον Μιχαήλ Μητσάκη	97
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΑΡΚΟΥ	
Η συμβολή του Μ. Γ. Σέργη στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού και της κοινωνικής ιστορίας της Νάξου	103
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΠΑΤΣΑΒΟΥΡΑ	
Η συμβολή του καθηγητή Μανόλη Γ. Σέργη στη μελέτη των σχέσεων της Λαογραφίας με τη Λογοτεχνία	125

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΓΕΛΗΣ	
Σελίδες από τη ζωή της οικογένειάς μου και όχι μόνο...	141
ΝΙΚΟΣ ΧΡ. ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ	
Άγνωστες μαρτυρίες για την πανώλη στην Πάρο (188 π.Χ. - 1828 μ.Χ.)	153
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ	
Το έθιμο των <i>Φανών</i> στην Κοζάνη και οι διονυσιακές του καταβολές. Μαρτυρίες της λατρείας του Διονύσου στην περιοχή	169

ΦΑΝΗ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Διδασκαλία θετικών επιστημών και διαπολιτισμικότητα. Η περίπτωση των σχολικών εγχειριδίων Βιολογίας του γυμνασίου 187

ΕΛΕΝΗ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

Ο ρόλος των καφενείων του Θρυλορίου Ροδόπης στην εξέλιξη της μουσικής διασκέδασης του χωριού 205

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Από το *Όφεις και Κρίνο* στις *Σπασμένες Ψυχές*, τα νεανικά έργα του Ν. Καζαντζάκη, με επίδραση από τον Αισθητισμό 219

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΒΑΛΣΑΜΙΔΗΣ

Η έξοδος των Ελλήνων από την Ανατολική Θράκη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή 233

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΕΪΚΟΥ

Σωματικές αναφορές ψυχικού πάθους. Λεκτικές συνεκφορές σωματικών και συναισθηματικών καταστάσεων 257

ΕΛΕΝΗ ΒΕΛΩΝΗ

Διαταγές της ιταλικής διοίκησης και επιτάξεις αγαθών στη Νάξο το 1941 275

ΝΙΚΟΣ ΒΕΡΥΚΟΚΚΟΣ

Από τη *συμφωνία* στη *διαφωνία*: Μια νέα οπτική στην πυθαγόρεια απόδοση των μουσικών διαστημάτων 283

ΜΑΡΙΑ ΒΡΑΧΙΟΝΙΔΟΥ

«*Τ' αδικοκούτι, ο μαυρονταβάς και τα θανασίμια του εγκαίροπεθαμένου...*»: Αργκοτικά και διαλεκτικά περί θανάτου 299

ΒΑΣΙΛΗΣ Ι. ΓΕΡΓΑΤΣΟΥΛΗΣ

Μικροδιήγημα. Τεχνικές βράχυνσης του λογοτεχνικού λόγου 319

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ

Κυκλαδίτες μαρμαρογλύπτες στον παρευξέινιο χώρο: Οι εκ Τήνου οικογένειες Κολιού και Καναγκίνη στη Ρουμανία 335

ΕΛΕΝΗ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ

Το έθιμο των Κουδουνάτων στην Απείρανθο της Νάξου: Ιστορική αναδρομή, σύγχρονη λαογραφική θεώρηση 353

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΚΟΖΗΣ

Μητέρες τής Θράκης: Πτυχές τής γυναικείας άθλησης μίας ύπερτοπικής άγιολογίας 373

VASSILIOS GRAMMATIKAS

Hate Speech v. Freedom of Speech? Modern Dimensions of an Old Question 389

ΜΑΡΙΑ ΓΡΑΤΣΙΑ

- Μαρία Σταματίου Γρατσία (1874-1964): Μια Φιλωτίτισσα στην Πόλη
στις αρχές του 20^{ου} αιώνα 403

ΡΕΝΑΤΑ ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ

- Η ιταλική πολιτισμική ηγεμονία στην επτανησιακή μουσική. Μουσι-
κολογική, λαογραφική και κοινωνιολογική προσέγγιση 409

ΧΡΙΣΤΟΣ ΔΑΛΚΟΣ

- Σβάρνα* και *barna*: Μήπως τὸ «προθετικό» σίγμα εἶναι ὀργανικὸ στοι-
χεῖο τῆς ρίζας; 427

ΚΩΣΤΑΣ ΔΑΝΟΥΣΗΣ

- Ο Γιαννούλης Χαλεπάς στην Αθήνα (1930): Σκέψεις και προβληματι-
σμοί 435

ΜΑΡΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

- «*Τα παιδιά παίζει*» στο διάλειμμα. Το παιχνίδι ως μέσον κοινωνικοποι-
ησης και «πολιτισμού των παιδιών». Η περίπτωση του 108^{ου} Δημοτι-
κού Σχολείου Αθηνών 451

ΧΡΗΣΤΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ

- Η ένταξη και η πορεία της Ελλάδας στη *Λατινική Νομισματική Ένω-
ση* 465

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΕΟΥΔΕ

- Συνειρμοί και παραπομπές κατά την αποθησαύριση μιας απεραθίτικης
ποιητικής συνάντησης 479

ΜΠΑΜΠΗΣ ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗΣ

- Κινηματογράφος και λογοτεχνία 491

Μ. ΔΗΜΑΣΗ, Κ. ΜΑΛΑΦΑΝΤΗΣ, Γ.-Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Α. ΜΟΥΖΑΚΙΤΗ

- Παιδική λογοτεχνία / κόμικ και παιδικές ταυτότητες: η αξιοποίηση των
λογοτεχνικών και κινηματογραφικών διακείμενων στην ταινία «*Ba-
bam ve Oğlum*» 499

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ν. ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ

- Η συμβολή διδακτορικών διατριβών των ελληνικών Πανεπιστημίων
στην παραμυθολογική έρευνα 515

ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΤ. ΔΡΗΣ

- Δυο τεφτέρια εσόδων-εξόδων (της περιόδου 1905-1926) του γλιναδιώ-
τη γεωργού Εμμανουήλ Αντ. Δρη (1878-1965) 549

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΓΓ. ΔΡΗΣ

- Σχέση μεταξύ της 10,7 cm ηλιακής ροής και της επιφανειακής πίεσης,
βαροβαθμίδας (άνεμος), θερμοκρασίας και σχετικής υγρασίας του αέ-
ρα πάνω από το Αιγαίο Πέλαγος τον χειμώνα 577

ΙΩΑΝΝΑ ΔΡΥ

Εμμανουήλ Μιχ. Δημητροκάλλης: Ο ναξιώτης λαϊκός ποιητής και
«λαογράφος» 609

ΛΑΖΑΡΟΣ Ν. ΘΕΟΦΙΛΟΣ

Οι ιδιότητες δημοτικές εκλογές του 1951 στη Χώρα Νάξου 627

CHRISTINE CALFOGLOU

Using ideational frameworks to boost knowledge-building in EFL writ-
ing: a postnormative, English as a Lingua Franca perspective 643

ΒΑΪΟΣ Φ. ΚΑΜΙΝΙΩΤΗΣ

Ποιοτική κοινωνική έρευνα στη Λαογραφία 657

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ξ. ΚΑΡΠΟΥΖΗΣ

Ο χώρος, ο χρόνος και η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομέ-
νων 669

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΣΚΑΜΑΝΙΔΗΣ

Σωματειακή οργάνωση των Ποντίων στην Ελλάδα. Το παράδειγμα της
Ευξείνου Λέσχης Φλώρινας 683

ΞΑΝΘΗ-ΤΖΕΝΗ ΚΑΤΣΑΡΗ-ΒΑΦΕΙΑΔΗ

Ο φιλόλογος Μαρίνος Ξηρέας ως μελετητής του Βιζυηνού και ιδρυ-
τικό μέλος του Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής 701

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Θ. ΚΑΤΣΑΡΗΣ

Μεγάλου Αλεξάνδρου Πνευματικά Γυμνάσματα: Η ανάκριση των Ιν-
δών γυμνοσοφιστών 727

ΣΤΑΘΗΣ Ν. ΚΕΚΡΙΔΗΣ

Τα τενάγη των Φιλίππων: Η αποξήρανσή τους ως μέτρο αποκαταστά-
σεως Θρακιωτών προσφύγων 743

ΠΑΡΘΕΝΟΠΗ ΚΕΛΤΣΙΔΟΥ

Εκδοχές της υλικότητας των Πομάκων, υπό το πρίσμα μιας συνέντευ-
ξης 757

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Θ. ΚΟΚΚΑΣ

Έρωτας, γάμος και συγγενικοί δεσμοί στον παροιμιακό λόγο των Πο-
μάκων της Ξάνθης 773

ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΟΚΟΡΟΓΙΑΝΝΗ

Η Αδελφότης Ανωμεριτών Μυκόνου «Παναγιά Τουρλιανή» μέσα από
τη διαδικτυακή της παρουσία 787

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΛΛΑΡΟΣ

Η διεθνής και ελληνική πολιτική κατάσταση κατά τις παραμονές της
κήρυξης του ελληνοϊταλικού πολέμου του 1940 807

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΜΠΟΧΟΛΗ

Έδος, έθος, έθιμον: Η έννοια του τόπου, της συχνότητας και του εθί-

μου. Ετυμολογικοί και σημασιολογικοί συσχετισμοί. Σύγχρονες εθνο- γραφικές προσεγγίσεις	821
--	-----

Δεύτερος Τόμος

ΚΑΣΣΙΑΝΗ-ΜΑΡΙΑ ΚΟΝΤΑΞΗ

Έμφυλες παρουσίες και ρόλοι σε αφηγηματικές και επιτελεστικές πρα- κτικές μαγείας. Εθνογραφικά παραδείγματα από μια ελληνική επαρ- χιακή πόλη	847
---	-----

ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΚΟΝΤΑΞΗΣ

Παραδόσεις από την Αιτωλία	859
--------------------------------------	-----

ΤΡΙΑΔΑ-ΜΑΡΙΑ ΚΟΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ – ΕΝΤΟΥΕΝΑ ΚΟΥΜΡΙΑ

Τα <i>Τενεκετζίδικα</i> της Κομοτηνής. Συμβολή στη μελέτη του κόσμου της εργασίας	869
--	-----

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΑΚΗ

Ο γλύπτης Αγαμέμνων (Μέμος) Μακρής (1913-1993). Η ανάδειξη της δημιουργικής πορείας και του έργου του καλλιτέχνη από το <i>Σωματείο Φίλων Μέμον και Ζιζής Μακρή</i>	887
--	-----

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΟΨΙΔΑ-ΒΡΕΤΤΟΥ

Από τον «τρελό του χωριού» στον «επικίνδυνο ψυχασθενή» των πό- λεων. Η λαογραφία του στιγματισμού	909
--	-----

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ι. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ

Ένα αδημοσίευτο χειρόγραφο λαογραφικής ύλης από τη Σαμοθράκη, της περιόδου 1966-1972, του δασκάλου και φιλόλογου Χαράλαμπου Π. Φουντά	925
---	-----

ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΟΓΑΡΑΣ

Εξετάσεις στη Σχολή Ουρσουλινών Νάξου τα έτη 1902-1903, όπως καταγράφονται στην εφημερίδα <i>Αιγαίον</i> της Νάξου	941
---	-----

ΑΛΙΚΗ ΜΑΝΔΗΛΑΡΑ

Λαογραφικά στοιχεία στην εφημερίδα <i>Σκύρος</i> (1930-1931)	957
--	-----

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΜΑΝΩΛΑΣ / ΟΡΕΙΝΟΣ ΑΞΩΤΗΣ

Το επίθετο <i>Γλινός</i> στην Ορεινή Νάξο από τον 18 ^ο έως τον 20 ^ο αιώνα . . .	967
---	-----

ELENI MANOLOPOULOU-SERGI

The impact of the learning environment on Foreign Language Learn- ing motivation. A discussion within the dynamic systems theory per- spective	977
--	-----

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΕΛ. ΜΑΡΙΝΑΚΗ

Τοπωνυμικός περίπλους της νήσου Φολεγάνδρου	993
---	-----

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Η θεατρική διαδικασία στο Δημοτικό Σχολείο. Παρακίνηση και συναισθηματική εμπλοκή των μαθητών 1009

ΧΡΥΣΑ ΜΑΥΡΙΔΟΥ

Η εκπαιδευτική κατάσταση του μαθητικού δυναμικού στον Νομό Ροδόπης, τη δεκαετία 1945-1955, μέσα από τις *Γενικές Εκθέσεις των Επιθεωρητών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης* 1023

ΑΣΠΑΣΙΑ ΜΙΧΑ

Να 'σαι καλά δάσκαλε. Αναζητώντας και προσεγγίζοντας την «φύτρα» (Σχόλια στο ομότιτλο διήγημα του Γιώργου Ιωάννου) 1041

ΣΤΕΛΙΟΣ Α. ΜΟΥΖΑΚΗΣ

«Πρὸς υἱοθέτησιν... ὡς ἀντιμισθίαν τῶν κόπων μου». Ανέκδοτο προικοσύμφωνο από το χωριό Κιρκαγάτσι, περιοχής Περγάμου Μικράς Ασίας 1051

Χ. Ν. ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ

Ο Νάξιος την καταγωγή Αρχιεπίσκοπος Τρίκκης (και Σταγών) Προκόπιος Β΄ Κουκουλάρης 1069

ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΑΘΑΝΑΗΛ

Άυλη πολιτιστική κληρονομιά και τουρισμός. Τρία παραδείγματα: «Κατακλυσμός», «Μεγαρίτικη Τράτα» και «Καπετανία» 1085

ΑΦΡΟΔΙΤΗ-ΛΗΔΙΑ ΝΟΥΝΑΝΑΚΗ – ΡΕΑ ΚΑΚΑΜΠΟΥΡΑ

Ανοίκειοι τόποι της πόλης μέσα από ελληνικούς αστικούς θρύλους ... 1101

ΜΑΡΙΑ ΞΕΦΤΕΡΗ

Στρατηγικές εξομάλυνσης της χασμωδίας σε αφηγηματικά κείμενα του 19^{ου} αιώνα: Η περίπτωση των λαϊκών παραμυθιών του Μιχαήλ Κ. Κρίστη 1115

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΟΡΓΑΝΤΖΗΣ

Η πρόσληψη του έργου του Α. Π. Τσέχωφ στην Ελλάδα. Σύντομη επισκόπηση 1135

ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΠΑΠΑΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ

Αποτυπώσεις της εθνικότητας (α΄ μισό 20^{ου} αι.) σ' ένα κοσμοπολίτικο περιοδικό: Η ελληνική συλλεκτική έκδοση του *National Geographic* 1141

ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ – ΝΙΚΟΣ ΤΖ. ΣΕΡΓΗΣ

Μαθηματικά και Φυσική: «Παράλληλες ιστορίες» στη Φιλοσοφία της Επιστήμης του T. S. Kuhn 1163

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΟΥΤΣΗΣ

Οι εμπειρίες μου ως «πολιτιστικού διαχειριστή» του δρωμένου των *Αράπηδων* στο Μοναστηράκι της Δράμας 1177

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΡΤΣΙΝΕΒΕΛΟΣ

- Σύλλογοι ετεροδημοτών στην Αθήνα και περιοδικός Τύπος: Η περίπτωση του Συλλόγου Σκαδιωτών-Μεσωτών Νάξου και της εφημερίδας «Άποψη Σκαδού-Μέσης» 1193

ΑΡΕΤΗ ΠΗΓΙΑΔΙΤΗ

- Η σπογγαλιεία στην Αίγινα κατά τον 20^ο αιώνα 1205

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

- Ρομαντική ποίηση τον 19^ο αιώνα στις χώρες της Ν.Α. Ευρώπης 1225

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ

- Ναξιακά γλωσσοφιλογικά 1243

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Β. ΠΡΟΥΣΑΛΗΣ

- Από τους λαϊκούς αφηγητές-παραμυθάδες τού χτες στους σύγχρονους ιστορητές τού σήμερα. Μια πρώτη προσέγγιση 1259

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΚΟΥ

- Μια λαϊκότροπη απεικόνιση του *Εκχριστιανισμού των Αρμενίων* σε κέντημα του 17^{ου}-18^{ου} αιώνα: Ζωγραφική και μικροτεχνία στα κέντρα της αρμενικής διασποράς και στους δρόμους της ενδοαρμενικής επικοινωνίας 1275

ΜΑΡΙΑ ΡΩΤΑ - ΡΟΔΑΜΑΝΘΗ ΣΟΦΙΚΙΤΟΥ

- Η σκοτεινή πλευρά μιας φιλίας: Σχέσεις Μιχαήλ Γ' και Βασιλείου Α' 1291

ΕΥΑΓΓΕΛΗ ΣΑΛΤΑΠΙΔΑ

- «Οι ιστορίες του (γ)ερο Μαθιού» (του Χρήστου Μουτσόπουλου, ενός σύγχρονου ναξιώτη λαϊκού αφηγητή) 1303

ΣΤΑΥΡΟΣ ΧΑΡ. ΣΠΗΛΙΑΚΟΣ

- Η Λαογραφία και η λειτουργία του Νεοελληνικού Χορού 1317

ΗΛΙΑΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΙΔΗΣ

- Σημειωτική ανάλυση τοποθεσιών και τοπωνυμίων της Θράκης μέσω σχολιασμένης μετάφρασης του *A description of the East* (1743-1745) του Ρίτσαρντ Ποκόκ 1331

ΣΤΕΛΙΟΣ ΣΤΡΩΜΑΤΙΑΣ

- Ο θεσμός της προίκας στη Λαμία του Μεσοπολέμου και οι κοινωνικο-οικονομικές του προεκτάσεις 1345

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ Σ. ΣΦΥΡΟΕΡΑ

- ἔδοξεν Αὐλωνίοις: Πόλις, κῶμαι καὶ δῆμοι* στην αρχαία Νάξο με αφορμή το ψήφισμα IG XII 5, 36 1361

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Δ. ΣΧΟΙΝΑ

- Με το αυτί σάς ακολουθούσαμε: Ακολουθώντας με το αυτί την πεζογραφία του Σωτήρη Δημητρίου 1377

ΕΛΠΙΝΙΚΗ ΤΑΣΤΑΝΗ

Η αλληλογραφία μιας λεσβιακής οικογένειας με τα ξενιτεμένα στην Αμερική μέλη της (αρχές 20^{ου} αι.) ως πηγή μελέτης του λαϊκού πολιτισμού 1391

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΤΕΛΩΝΗΣ

Όψεις της Σύρου το 1841 με το «βλέμμα» του Hans Christian Andersen 1407

ΞΕΝΟΦΩΝ ΤΖΑΒΑΡΑΣ

Υποκοριστικά παραγωγικά επιθήματα στο γλωσσικό ιδίωμα της Ίμβρου: Κατανομή – περιορισμοί – βαθμός παραγωγικότητας 1423

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΤΖΙΒΑΡΑ

Πρακτική Ιατρική και γιατρικά στα χρόνια της νεωτερικότητας: Η συμβολή των ελλήνων πτυχιούχων της Πάδοβας 1437

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΤΟΥΜΠΑΚΑΡΗΣ

Εξωθεσμικές παρεμβάσεις στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων την περίοδο 1982-1983 1449

ΜΑΡΙΚΙΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ – ΓΙΑΝΝΑ ΣΕΡΓΗ

Το μήλο και οι συμβολισμοί του στο ελληνικό, λαϊκό, μαγικό παραμύθι 1467

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΑΝΑΣΙΔΗΣ

Η νίκη της Τουρκίας στον διαγωνισμό της Eurovision 2003. Ο θρίαμβος του ethnopop τραγουδιού 1477

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΤΣΕΛΕΝΤΗ

Γιώργος Καρποντίνης: Η βιογραφία και το καλλιτεχνικό έργο του ναξιώτη ζωγράφου-αγογράφου 1491

ΜΑΪΚ ΤΣΙΑΓΚΙΡΙΑΝ

Η αρμενική παρουσία στην Αθήνα και στον Πειραιά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα 1505

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΡΑΝΙΔΟΥ

Τα ραφεία των μουσουλμάνων της Κομοτηνής: Συμβολή στη μελέτη της σύγχρονης επαγγελματικής ζωής της πόλης 1517

ΑΛΕΚΟΣ Ε. ΦΛΩΡΑΚΗΣ

Υποτιμητικοί αλληλοσατιρισμοί και ιδεολογία της εντοπιότητας: Το παράδειγμα της Τήνου 1535

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Θ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ιστορική αλήθεια και τοπικές κοινωνίες: Η περίπτωση του προεπαναστατικού επεισοδίου της Χελωνοσπηλιάς 1557

ΓΕΩΡΓΙΑ Η. ΧΑΡΙΤΙΔΟΥ

Οι Έλληνες του Πόντου πρόσφυγες στην Ελλάδα: Μαρτυρίες για την υποδοχή τους 1569

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΑΚΗΣ

«Έθιμα ταφής»: Μία απόπειρα νομικής προσέγγισης στις μεταφυσικές
αγωνίες των Ναξίων (16^{ος} - 18^{ος} αιώνας) 1581

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Οι Αρμένιοι της Κομοτηνής από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως το 1951 . . . 1597

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΕΡΟΥΒΕΙΜ

Βυζάντιο και Βενετία επί των ημερών του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού . . . 1609

π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡ. ΧΛΙΑΡΑΣ

Πέντε ανέκδοτα τραγούδια των Σαρακατσάνων της Θράκης. Συμβολή
στη μελέτη της δημιουργίας και της κοινωνικής λειτουργίας των δη-
μοτικών τραγουδιών κατά τον 20^ο αιώνα 1629

Ο φιλόλογος Μαρίνος Ξηρέας ως μελετητής του Βιζυηνού και ιδρυτικό μέλος του *Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής*

ΞΑΝΘΗ ΤΖΕΝΗ ΚΑΤΣΑΡΗ-ΒΑΦΕΙΑΔΗ

Φιλόλογος
tkatsari@gmail.com

1. Εισαγωγικά

Για τον φιλόλογο και γυμνασιάρχη Μαρίνο Ξηρέα¹ στη σημερινή Κομοτηνή γνωρίζουμε ελάχιστα, αφού τον ενθυμούνται, κυρίως, οι μαθήτριάς της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας ως γυμνασιάρχη Θηλέων από το 1956 και έως το καλοκαίρι του 1960 (εικ. 1). Αναφορά στο όνομά του και στην παρουσία του στην Κομοτηνή, γίνεται επίσης, συνήθως παρεμπιπτόντως, από τους σχολιάζοντες

¹ Η εργασία αυτή προέκυψε με αφορμή την έρευνα για τα «Ελευθέρια» της Κομοτηνής, στον εορτασμό και τη θέσπιση των οποίων ενέχεται ο ΜΟΚ, και πραγματοποιήθηκε, με την άδεια του νυν Προέδρου Στέφανου Κούκλαρη, με τη συνδρομή του επί δεκαετίες Προέδρου του *Ομίλου*, πρωτοπρεσβυτέρου Δημητρίου Βασιλειάδη και της επί πολλά έτη γραμματέως του Λένας Σαρχοσίδου, οι οποίοι και γνωρίζουν πολύ καλά τα συμπεριλαμβανόμενα στο Ιστορικό Αρχείο του *Ομίλου* τεκμήρια. Συμπληρώθηκε από καταγραφή της παρουσίας του Ξηρέα στην Κύπρο με σημείωμα που μας απέστειλε ο ερευνητής των ελλαδικών λογίων που συμμετείχαν στη διαμόρφωση των γραμμάτων της Κύπρου δρ Νικόλαος Παναγιώτου και ολοκληρώθηκε με τη συνδρομή του Προϊσταμένου των ΓΑΚ – Αρχείων Ν. Ροδόπης, Δρα Παναγιώτη Κροκίδα, που έθεσε υπ' όψη μας τα *Βιβλία Πράξεων* των Γυμνασίου Αρρένων και Θηλέων Κομοτηνής, καθώς και τον Φάκελο 157 της Νομαρχίας Ροδόπης, στον οποίο συμπεριλαμβάνονται στοιχεία σχετικά με τις δράσεις διάσωσης και φύλαξης αρχαιοτήτων του Νομού που υλοποίησε ο Ξηρέας. Οφείλει, επίσης, πολλά: (α) στις Κομοτηναίες Ελευθερία Μπαλκουρανίδου, Ελένη Μέκου και Μαριγούλα Κοσμίδου που μας μετέφεραν τις μνήμες τους από τον Γυμνασιάρχη Ξηρέα, (β) στην υποψήφια διδάκτορα του ΤΕΦ/ΔΠΘ και συνεργάτιδα Ελπίδα Περγίκη για τις υποδείξεις της στο χειρόγραφο της επιστολής, (γ) στον διαρκώς ερευνώντα και τα της ιστορίας των γραμμάτων της Θράκης, φιλόλογο και στενό συνεργάτη Νεκτάριο Μουρδικούδη, για τη συνδρομή του στην έρευνα για τον Ξηρέα στον Τύπο της δεκαετίας του 1960 κ.ε., και (δ) στον διακατεχόμενο από «βιζυηνικό έρωτα», επίκουρο καθηγητή του ΤΙΕ/ΔΠΘ Θανάση Κούγκουλο, συστηματικό συνομιλητή και καθοδηγητή στην περιπέτεια αναζήτησης ιχνών του Βιζυηνού στη Θράκη, της οποίας ένα από τα πρώτα αποτελέσματα είναι και η πρόσφατη μελέτη του (Κούγκουλος, 2022: 159-177). Θερμότερες ευχαριστίες προς όλους.

την ιστορία και τη συνεισφορά στον τόπο του *Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής* (ΜΟΚ)², συνδέοντάς τον κυρίως, με τον επί δεκαοκταετία συμμετέχοντα στο Διοικητικό Συμβούλιο (ΔΣ) του *Ομίλου* Αντώνιο Ρωσσίδη³. Ο τελευταίος το 1937 ήταν μαθητής του Ξηρέα στο Γυμνάσιο Αρρένων Κομοτηνής, όπου ο δεύτερος υπηρετούσε ως φιλόλογος, «*ήταν αρκετά νεώτερός*» του δηλαδή (Βασιλειάδης, 1984: 425) και συνυπηρετώντας μαζί του στον *Όμιλο*, «*είχε ταυτιστεί απόλυτα μαζί του*» (Κατσαρή-Βαφειάδη, 2021: 461).

Πολύ περισσότερα γνωρίζουν, ίσως, για τον Μαρίνο Ξηρέα οι ασχολούμενοι με τη ζωή και το έργο του Γεωργίου Μ. Βιζυηνού, μιας και το έργο του *Άγνωστα βιογραφικά στοιχεία και κατάλοιπα του Βιζυηνού* θεωρείται κεφαλαιώδους σημασίας στις βιζυηνικές σπουδές, αφού σ' αυτό εμπεριέχονται οι προφορικές μαρτυρίες που κατάφερε να συγκεντρώσει ο ικανός φιλόλογος, συνομιλώντας με τη νύφη τού Γ. Βιζυηνού Τζιβάνη Μιχαηλίδου-Τριανταφυλλίδου για τον συγγραφέα, το οικογενειακό περιβάλλον και την πορεία του στα γράμματα και, κυρίως, γνωστοποιείται και παρουσιάζεται για πρώτη φορά το χειρόγραφο του «Λυρικά».

Τι γνωρίζουμε συνολικά όμως για τον Μαρίνο Ξηρέα (και τη συνεισφορά του στην πόλη της Κομοτηνής), στον οποίον και σ' έναν μικρό αριθμό Κομοτηναίων, όπως ο υποθηκοφύλακας Κομοτηνής Αντώνιος Ρωσσίδης, η δικηγόρος-συμβολαιογράφος Κομοτηνής Ξανθή Ζαφειριάδου⁴, ο δικηγόρος Πολύβιος Τσουρίδης⁵, ο γιατρός Γεώργιος Αντωνιάδης⁶, η παιδίατρος Ευφροσύνη Μόσχου-Κάρρα⁷ και ο, επίσης, δικηγόρος Δημήτριος Τσούκας (Δ.Ι.Β., 1984: 449, 450) (εικ. 2, 3) οφείλουμε το 1959 την ίδρυση του ΜΟΚ, του «κορυφαίου» – λόγω της μεγίστης συμβολής του στη μεταπολεμική συγκρότηση της πνευμα-

² Ο Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής ιδρύθηκε το 1959, με την *Πράξη* σύστασης του *Ομίλου* – απόφαση 235/78 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Ροδόπης – να καταχωρίζεται στο Βιβλίο Σωματείων στις 31/7/1959 («Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής», χ.χ.α). Για την ιστορία του *Ομίλου* βλ. περισσότερα, Βασιλειάδης, 1984: 423-440 και Βαρβούνης, 2017: 355-369.

³ Για τον γεννηθέντα στη Ραιδεστό Αν. Θράκης υποθηκοφύλακα Κομοτηνής Α. Ρωσσίδη και τη συνεισφορά του στον ΜΟΚ και στη Ροδόπη, βλ. περισσότερα στην τιμητική για τον άνδρα ομιλία του αρχαιολόγου και μέλους του ΔΣ του ΜΟΚ Διαμαντή Τριαντάφυλλου (Κατσαρή-Βαφειάδη, 2021: 455-466).

⁴ Περισσότερα για την Ξ. Ζαφειριάδου – στα Πρακτικά του *Ομίλου* αναφέρεται ως «*δίδα*» – τη μετέπειτα κυρία Γεμεντζή, συγγενή εξ αίματος του Στίλπωνα Κυριακίδη, βλ. Κατσαρή-Βαφειάδη, 2021: 360.

⁵ Για τον διατελέσαντα Πρόεδρο του Επαγγελματικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Ροδόπης Π. Τσουρίδη, βλ. περισσότερα Κατσαρή-Βαφειάδη, 2021: 479.

⁶ Περισσότερα για τον παθολόγο γιατρό Γ. Αντωνιάδη, βλ. Ζησιάδου-Κουτλογεωργίου (2008: 21, 35, 42, 80, 89, 93).

⁷ Κάρρα σύμφωνα με την πρώτη γενική συνέλευση του *Ομίλου* και όχι Καρρά [Βιβλίων Πράξεων του Διοικητικού Συμβουλίου (ΔΣ) του ΜΟΚ των ετών 1959, '60 έως 3/1/'68, Αρ. 1, 25 Ιουνίου 1959, Ιστορικό Αρχείο ΜΟΚ].

τικής ζωής, και των γραμμάτων εν γένει, της Κομοτηνής και της Ροδόπης – Σωματείου;

Ελάχιστα, όπως προαναφέραμε, έως τίποτα⁸, παρότι από τα στοιχεία που συλλέξαμε για την προσωπικότητά του ο Ξηρέας δύναται να θεωρηθεί ως βασικός εμπνευστής της ίδρυσης του *Ομίλου*, αλλά και ο άνθρωπος που έθεσε τα θεμέλια – όπως διαφαίνεται μέσω των δράσεων του ΜΟΚ, κατά τη διάρκεια των δυο πρώτων χρόνων της λειτουργίας του με τον ίδιο επικεφαλής – για να επιτευχθούν οι στόχοι «της πνευματικής, ηθικής και καλλιτεχνικής καλλιέργειας των μελών του και, γενικά, της μορφωτικής και πολιτιστικής ανάπτυξης του Νομού Ροδόπης» («Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής», χ.χ.β), δράσεις τις οποίες συνέχισε ο επόμενος και για μία θητεία Πρόεδρος, Επιθεωρητής Μέσης Εκπαίδευσεως και λόγιος, Γεώργιος Μαμέλης⁹ και ολοκλήρωσε και εμπλούτισε στη συνέχεια επαξίως ο μαθητής του Α. Ρωσσίδης.

2. 1936 (;) - 1939: Πρώτη διαμονή στην Κομοτηνή

Τι γνωρίζουμε όμως για τη ζωή του φιλόλογου Μ. Ξηρέα σε σχέση με την Κομοτηνή, την πόλη στην οποία, όπως ήδη έχει διαφανεί, κατοίκησε σε δύο διαφορετικές περιόδους της εκπαιδευτικής του διαδρομής; Η πρώτη ήταν προπολεμικά και μετά το 1935, όπως συμπεραίνουμε από τη συμπερίληψή του ως αδιόριστου καθηγητή στην ομάδα εκπαιδευτικών που εργάστηκαν για τα επίσημα εγκαίνια της «επανασύστασης» της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης στη Νέα Σμύρνη (Πανταζής, χ.χ.: 258): «Τα επίσημα εγκαίνια του [...] κτιρίου έγιναν στις 7/4/1935, με πρωτοβουλία της Εφορευτικής Επιτροπής του Γυμνασίου, με κάθε επισημότητα και με συρροή ολόκληρου σχεδόν του πληθυσμού του προαστίου μας [...]. Αξιοθαύμαστος [δε] ήταν ο ευγενικά φιλοτεχνηθείς διάκοσμος από τον αδιόριστο καθηγητή φιλόλογο Μαρίνο Ξηρέα».

⁸ Είναι ενδιαφέρον ότι στον λογαριασμό του *Ομίλου* στο facebook, στη στήλη «Πληροφορίες», αναγράφεται το κάτωθι: «Ο Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής είναι ένας από τους σπουδαιότερους πολιτιστικούς φορείς της πόλεως, του Νομού Ροδόπης και της Θράκης, αλλά και όλης της επαρχιακής Ελλάδας που βρίσκεται επί μισόν αιώνα στην πρωτοπορία του πολιτιστικού κινήματος της περιοχής και όλης της χώρας. **Ιδρύθηκε το 1959 από μία ομάδα δραστήριων και ευαίσθητων πολιτών της Κομοτηνής** και συνεχίζει να συσπειρώνει στις τάξεις του εκλεκτούς επιστήμονες και διανοούμενους με αγάπη για τον ελληνικό πολιτισμό [...]». Υποθέτουμε, όπως είναι λογικό, ότι στην ομάδα των πολιτών της Κομοτηνής συμπεριλαμβάνονται όλοι οι δραστήριοι κατοικούντες τότε στην Κομοτηνή και όχι αποκλειστικά και μόνον οι εκ καταγωγής Κομοτηναίοι, άρα και ο Μ. Ξηρέας («Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής», χ.χ.β).

⁹ Για τον Γ. Μαμέλη, Επιθεωρητή Μέσης Εκπαίδευσεως και συνεργαζόμενο με τον τότε διευθυντή της Ζαριφείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Αλεξανδρουπόλεως (1934-1936), Ευάγγελο Παπανούτσο, βλ. περισσότερα στο Κατσαρή-Βαφειάδη, 2021: 31.

Πότε ακριβώς ήρθε στην Κομοτηνή προπολεμικά ο Ξηρέας δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες, δεδομένου ότι στο αρχείο της τοπικής εφημερίδας *Πρωία*, που αναφέρεται συστηματικά με ρεπορτάζ στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της Κομοτηνής, με την αφορμή των εθνικών επετείων και των εορταστικών εκδηλώσεων – γυμναστικών επιδείξεων, αθλητικών δραστηριοτήτων ή εκθέσεων εργοχείρων από τις μαθήτριες του Γυμνασίου Θηλέων – στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς, δεν διασώζονται τα προπολεμικά φύλλα¹⁰. Το ίδιο όμως συμβαίνει και με τα *Βιβλία Πράξεων* των Συλλόγων Καθηγητών των Γυμνασίων Αρρένων και Θηλέων της Κομοτηνής, όπου στο μεν πρώτο ο Ξηρέας υπηρέτησε ως φιλόλογος καθηγητής, στο δε δεύτερο ως γυμνασιάρχης.

Εντούτοις, λόγω του ότι ο ίδιος μαρτυρεί σε διευκρινιστικό έγγραφό του¹¹ προς τον Νομάρχη Ροδόπης Γεώργιο Νταουντάκη¹² περί της σχέσεώς του με τον Μητροπολίτη Μαρωνείας Άνθιμο Σαρίδη¹³ (απεβίωσε στις 4 Αυγούστου

¹⁰ Η εφημερίδα κυκλοφορεί από το 1926 κ.ε.

¹¹ Οκτασέλιδο διευκρινιστικό κείμενο του Ξηρέα (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Ροδόπης 157. Έγγραφο του Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής 3 Αρ. πρωτ. 326/3-9-1958 προς τη Νομαρχία Ροδόπης Αρ. πρωτ. 21022/11-9-1958) σε κατηγορίες που του απηύθυνε, σε αναφορά του προς τον Μητροπολίτη Μαρωνείας Τιμόθεο Ματθαϊάκη, ο εφημέριος Μαρωνείας σε σχέση με τις προσπάθειές του διάσωσης και φύλαξης αρχαιολογικών πόρων της Μαρωνείας που έκλεινε εντός ιερών ναών και παρεκκλησίων (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Ροδόπης 157. Έγγραφο της Ιεράς Μητροπόλεως Μαρωνείας Αρ. πρωτ. 1128/27-8-1058), ο οποίος φαίνεται και να τις συμμαρτύνει αποστέλλοντας δισέλιδο έγγραφο διαμαρτυρίας προς τον Νομάρχη Ροδόπης (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Ροδόπης 157. Έγγραφο της Ιεράς Μητροπόλεως Μαρωνείας Αρ. πρωτ. 1128/28-8-1958, με κοινοποίηση σε Ιερά Σύνοδο και Υπουργείον Θρησκευμάτων, προς τη Νομαρχία Ροδόπης Αρ. πρωτ. 19665/29-8-1958). Ο Μητροπολίτης Τιμόθεος – διετέλεσε Μητροπολίτης Μαρωνείας από το 1954 έως και το 1974 – στο έγγραφο αυτό εγκυβρίζει τον Ξηρέα, διευκρινίζοντας ότι «ουδέν ούτος έχει δικαίωμα [...] άνευ γνώσεως και αδείας υμών να επεμβαίνει εις τους τόπους λατρείας και να αφαιρή αυθαίρετως εκ των ιερών ναών και εξωκκλησίων παν ό,τι θεωρείται άξιον λόγου μνημείον». Για το μείζον ζήτημα από τους εντοπίους και τους κεντρικούς φορείς διαχείρισης του αρχαιολογικού πλούτου της Ροδόπης τα μεταπολεμικά χρόνια, τις προσπάθειες παραμονής των αρχαιολογικών ευρημάτων στη Ροδόπη και τη μη μεταφορά τους στο Μουσείο Καβάλας, καθώς και αναλυτική περιγραφή της αλληλογραφίας των εμπλεκόμενων φορέων τόσο για τα επιμέρους σποραδικώς και τυχαίως αποκαλυπτόμενα και σε χώρους ιδιωτών αρχαιολογικά ευρήματα όσο και τις αρχαιολογικές συλλογές Μαρωνείας και Κομοτηνής, με βάση ανέκδοτο υλικό από τον φάκελο 157 της Νομαρχίας Ροδόπης, βλ. περισσότερα στην εργασία της αρχαιολόγου Αμαλίας Αβραμίδου (2021: 1-17). Στην ίδια εργασία βλ., επίσης, περισσότερα και για την προαναφερθείσα «έριδα» μεταξύ των πρώτων αρχαιολατρών συλλογών – εκπαιδευτικών συνήθως όπως ο Ξηρέας – και της Εκκλησίας (Αβραμίδου, 2021: 7, 8).

¹² Ο κρητικός στην καταγωγή Γ. Νταουντάκης, δικηγόρος και πολιτικός επιστήμων, διετέλεσε Νομάρχης Ροδόπης από τις 24/6/1958 έως τις 26/2/1960.

¹³ Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Μαρωνείας και Θάσου κυρός Άνθιμος (1922-1938), κατά κόσμον Γεώργιος Σαρίδης, διετέλεσε Μητροπολίτης Μαρωνείας από το 1922 έως και το 1938. Λόγιος, πολυμαθής και περιspoύδαςτος, σημαντική υπήρξε η συμβολή του στην ημερολογιακή μεταρρύθμιση του Ιουλιανού Ημερολογίου (Σιδηράς, 2015: 12). Τους Άνθιμο και Ξηρέα, που συ-

του 1938 στην Αθήνα και με τον οποίο φαίνεται ότι είχε αгаσθή συνεργασία για την καταγραφή και ανάδειξη των αρχαιοτήτων, αρχαιοελληνικών και βυζαντινών, της Μαρωνείας) εικάζουμε ότι ενδεχομένως ο Ξηρέας ήταν παρών στην Κομοτηνή και τη Ροδόπη και κάποια προηγούμενα της ασθενείας τού Μητροπολίτου καλοκαίρια¹⁴, και σίγουρα το 1937, σύμφωνα με την παραδιδόμενη πληροφορία ότι ο Ρωσσίδης ήταν τότε μαθητής του (Κατσαρή-Βαφειάδη, 2021: 458). Εξ ου και, κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών του διακοπών στη Μαρωνεία, κατέστη δυνατόν, όπως από τον ίδιο κατωτέρω αναφέρεται, να προχωρήσει στον μερικό σχηματισμό της πρώτης αρχαιολογικής συλλογής Μαρωνείας, στον ισόγειο χώρο του Δημοτικού Σχολείου Μαρωνείας, τη γνωστή Χατζείο Σχολή, με την άδεια αλλά και τις ευλογίες του Μητροπολίτου Ανθίμου:

«4. [...] Ας μου επιτραπή να αναφέρω ότι δεν είναι η πρώτη φορά καθ' ην αφιρέθησαν προς διάσωσιν και φύλαξιν εξ “εκκλησιαστικών χώρων” αρχαία ευρήματα. Προπολεμικώς μετά του τότε επιμελητού αρχαιοτήτων Κομοτηνής Ρήγα Θεοχάρη παρελάβομεν εκ του Αγίου Χαραλάμπους αρχαίον ενεπίγραφον βωμίσκον του Μάρωνος και προτομήν αγάλματος ήτις εχρησιμοποιείτο ως κηροπήγιον, εκ δε του παρεκκλησίου Αγίας Παρασκευής ανάγλυφον ενεπίγραφον νεκρόδειπνον κ.ά., αποσπάσαντες τας ευλογίας τού αοιδίμου εκείνου εθνικού ανδρός ως ήτο ο Μαρωνείας Ανθιμος.

5. Ακριβώς παρακινούμενος από τον πατριωτικόν ενθουσιασμόν του Μαρωνείας Ανθίμου υπεβλήθην εις μεγάλους κόπους διά να μεταφέρω εις την πρώτην συλλογήν Μαρωνείας πολλά μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα εκ των Προσκυνητών και του Οχυρού [...]».¹⁵

Ανεξαρτήτως πάντως του χρόνου έλευσής του στην Κομοτηνή, έχει ενδια-

ναπαντήθηκαν στην Κομοτηνή, συνέδεε και η μεγάλη εκτίμηση που έτρεφαν προς το έργο και την προσωπικότητα του Γ. Βιζυηνού, καθότι στον Ανθιμο, ως Μητροπολίτη Βιζύης (1908-1922), απευθύνθηκε ο Κωνσταντινουπόλιτης γιατρός και φίλος του Βιζυηνού, Νικόλαος Ι. Βασιλειάδης, όταν προσπαθούσε να διερευνήσει την τύχη των χειρόγραφων καταλοίπων του. Συγκεκριμένα, στη μελέτη του με τίτλο *Ανέκδοτα ποιήματα του ποιητού Γεωργίου Βιζυηνού*, ο Βασιλειάδης (1934: 251-252), για τη συνεργασία του με τον Ανθιμο, γράφει: «Ήμουν [...] στην Πόλι όταν έμαθα ότι κάποιος στενός συγγενής του ποιητή εξήτησε την πνευματική αυτή κληρονομία [των χειρόγραφων καταλοίπων του Βιζυηνού] και την παρέλαβε επιστρέφοντας στη Βιζύ. Πέρασαν πολλά χρόνια ακόμη και σκέφτηκα να γράψω [...] στον δεσπότη τον άγιο Βιζύης, που είναι τώρα Μαρωνείας, τον κ. Ανθιμο Σαρίδη, και να μάθω την τύχη των χειρογράφων. [...] Ο δεσπότης ανταποκρίθηκε μ' ευγένεια στην επιστολή μου, [και] έστειλε τον κατάλογο των σωζομένων έργων».

¹⁴ Σύμφωνα με τον Σιδηρά (2014) «ο Μητροπολίτης Ανθιμος την περίοδο του θέρους του 1938 ασθένησε σοβαρά και νοσηλεύθη σε νοσοκομείο των Αθηνών, όπου τον Αύγουστο (4/8) του αυτού έτους εκοιμήθη».

¹⁵ Αυτή η συλλογή, σύμφωνα με το διευκρινιστικό έγγραφο Ξηρέα προς τον Νταουντάκη, περιλαμβάνει «σήμερον [το 1958] υπερεκατό» αρχαία ευρήματα, μεταξύ των οποίων «συγκρατά-λέγονται και πολλά χριστιανικά κειμήλια, δυνάμενα να βοηθήσωσιν εις την άγνωστον εν πολλοίς δυστυχώς εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Θεοσώστου επαρχίας Μαρωνείας».

φέρον ότι, κατά τη διάρκεια των τεσσάρων, το περισσότερο, χρόνων διαμονής του προπολεμικά στην Κομοτηνή, ο Ξηρέας παρουσιάζεται να έχει ικανοποιητική γνώση του προσφυγικού δυναμικού της πόλης. Συνδέει έτσι τη μητέρα του Βιζυηνού Δέσποινα – που καταγόταν από τον Άγιο Στέφανο, «απάνω στη Μαυροθάλασσα (στα σημερινά σύνορα Τουρκίας-Βουλγαρίας)», όπου ζούσε η γιαγιά της [...] και ένας αδελφός της μητέρας της και ξαδέλφια της, γνωστοί κατόπι με το όνομα Αθανασιάδης (από κάποιο “Θανάση Τσορμπατζή”) – με τους επώνυμους Αθανασιάδης της Κομοτηνής τού καιρού του, επισημαίνοντας ότι «από την οικογένεια αυτή είναι οι εγκατεστημένοι στην Κομοτηνή έμποροι Κωνσ. και Αθαν. Αθανασιάδης» (Ξηρέας, 1949: 8)¹⁶.

Επίσης, ενημερώνει εμμέσως – «πριν από τον Άνθιμο», γράφει, «πέθανε στην Κομοτηνή και ο γιατρός Μ. Παπαδόπουλος» (Ξηρέας, 1949: 22) – ότι στην Κομοτηνή ζούσε και ο επίσης έχων με το έργο του Βιζυηνού σχέση, γιατρός Μαργαρίτης Παπαδόπουλος. Ο Παπαδόπουλος ήταν αυτός που εστάλη από τον Μητροπολίτη Άνθιμο να καταγράψει τα κατάλοιπα των χειρογράφων του Βιζυηνού, πηγαίνοντας, μετά το 1914, κάθε απόγευμα στο σπίτι της οικογένειας στη Βιζύη, όπου «τα τακτοποιούσε. Τα ξεχώριζε ένα ένα, χωριστά τα ποιήματα, χωριστά τα άλλα, έδεσε όσα ήταν λυτά τα φύλλα τους, και μετά την ταξινόμηση αυτή τα κατέγραψε και έδωσε τον κατάλογο στον Μητροπολίτη Άνθιμο» (Ξηρέας, 1949: 22).

Η σχέση του Ξηρέα με τον Βιζυηνό, κατά τη διάρκεια της πρώτης διαμονής του στην Κομοτηνή, δεν κλείνει εδώ, αφού λίγο πριν εγκαταλείψει την πόλη, διδάσκοντας Βιζυηνό στη μικρή του τάξη στο Γυμνάσιο Αρρένων της πόλης, γνωρίζεται με την οικογένεια του μαθητή του Μιχαήλου Μαργαριτίδη, του οποίου ο παππούς από τη μητέρα του ήταν αδελφός του Βιζυηνού. Για τη συνάντηση αυτή, αλλά και τη μετέπειτα διαδρομή του από το 1939 και έως 1949, ο Ξηρέας (1948: 5) στα «Προλογικά» τού πονήματός του για τον Βιζυηνό, αναφέρει:

«Όταν υπηρετούσα στα 1939 στο Γυμνάσιο της Κομοτινής, καθώς μιλούσαμε μέσα στη μικρή τάξη για το Βιζυηνό από αφορμή ένα του ποίημα, ακούστηκαν οι παιδικές φωνές να ψιθυρίζουν: “ο παπούς¹⁷ του Μαργαριτίδη”.

¹⁶ Από έμμεσες πληροφορίες προκύπτει ότι οι εγκατασταθείσες στην Κομοτηνή οικογένειες από το σόι των Αθανασιάδων ήταν περισσότερες από μία (Σιδηράς, 2017: 12-13). Μέχρι στιγμής, περισσότερα γνωρίζουμε για την οικογένεια του Ιωάννη Αθανασιάδη, η οποία, μέχρι το 1934, ήταν η ιδιοκτήτρια του φημισμένου ξενοδοχείου «Ροδόπη», που βρισκόταν απέναντι από τη Λέσχη Κομοτηναιών και παρά τη γέφυρα των Γάλλων, ενώ, στη συνέχεια, σε κατάσταση επί της Πλατείας Βουλγαροκτόνου, ασχολήθηκε με αντιπροσωπεύσεις ελληνικών και ξένων οίκων και κάθε είδους ασφάλειες. Γιος του Ιωάννη ήταν ο λόγιος ιστοριοδίφης Αθανάσιος Αθανασιάδης, αρθρογράφος αρκετών τοπικών εφημερίδων (Κατσαρή-Βαφειάδη, 2021: 410-413).

¹⁷ Διατηρείται η ορθογραφία του συγγραφέα.

Κατακόκκινος ο Μιχαήλος Μαργαριτίδης απεκάλυψε πως ο παπούς του από τη μητέρα του ήταν αδερφός του Βιζυηνού. “Έχει στο σπίτι η γιαγιά μου και ένα χειρόγραφο και το δίπλωμά του”, πρόσθεσε θριαμβευτικά ο μαθητάκος για να επιβεβαιώσει τα όσα έλεγε. Τα ίδια επανέλαβε σε λίγο και ο μεγαλύτερος αδερφός του Χαράλαμπος.

Οδηγημένος την άλλη μέρα από τα πρόθυμα αυτά παιδιά (πέθαναν και τα δυο στις δύσκολες μέρες της κατοχής – ας είναι για μνημόσυνό τους οι λίγες αυτές γραμμές – εγνώρισα στον Προσφυγικό Συνοικισμό της Κομοτινής τη μητέρα τους Δέσποινα Στεφ. Μαργαριτίδου και τη γιαγιά τους Τζιβάνη Τριανταφυλλίδου (ξαναπαντρεμένη ύστερα από το θάνατο του πρώτου της άντρα, του Μιχαήλου Μιχαηλίδη, μικρότερου αδερφού του Βιζυηνού).

Πρόθυμα μου παρουσίασαν ό,τι κατάλοιπο του ποιητή μπόρεσαν να σώσουν στην προσφυγιά τους από τη Βίζα, το χειρόγραφο, το γράμμα και τις φωτογραφίες του Βιζυηνού και της μάνας του. Το “δίπλωμα” ήταν ένας τίτλος του Βιζυηνού σαν μέλους της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Είχα το ευτύχημα να τους ξαναδώ πολλές φορές ακόμα. Η ευχαρίστησή τους πάντα ήταν να μιλούν για τα περασμένα στην “πατρίδα” και ιδιαίτερα για το συγγενή τους ποιητή. Από τις φιλικές αυτές ανακοινώσεις μαζεύτηκαν τα άγνωστα βιογραφικά στοιχεία για το Βιζυηνό και τη μάνα του.

Στο διάστημα της βουλγαρικής κατοχής της Ελληνικής Θράκης η οικογένεια του Στέφανου Μαργαριτίδη βρέθηκε στον Πειραιά και ύστερα από την απελευθέρωση ήρθαν κοντά τους και η κυρά Τζιβάνη με το γιο της Χρίστο Μιχαηλίδη. Έτσι μπόρεσα να συμπληρώσω τα στοιχεία που πήρα αρχικά από την Κομοτινή και να προχωρήσω στην ολοκλήρωση της μελέτης μου.

Ενόμισα χρέος μου, μια που στάθηκα τυχερός στη γνωριμία αυτή, να δώσω στη δημοσιότητα τα πολύτιμα αυτά στοιχεία για μια πληρέστερη μελέτη του έργου που άφησε στο Έθνος μας ο πιο σεμνός πνευματικός εργάτης και πρωτοπόρος της αναγέννησης που έφερε στον τόπο μας το κίνημα του δημοτικισμού. Η μελέτη μου αυτή επρόκειτο να δημοσιευθεί μέσα στο πανηγυρικό “Επιτύμβιον εις Βιζυηνόν” που ετοίμαζε ο ακούραστος μελετητής της Θράκης Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου για τα πενήντάχρονα από το θάνατο του ποιητή. Δυστυχώς όμως δε στάθηκε δυνατό να πραγματοποιηθεί η ευγενική αυτή πρωτοβουλία για την έκδοση του “επιτύμβιου” που θα τιμούσε άξια τον αδικημένο Βιζυηνό. Έτσι ήτανε τυχερό να τυπωθούν τα στοιχεία αυτά εδώ στην Κύπρο, όπου ο Βιζυηνός έζησε ξενιτεμένος τα πιο δροσερά του χρόνια και δέχτηκε από το κυπριώτικο περιβάλλον τόσες επιδράσεις στην ποιητική και ιδιαίτερα τη γλωσσική του διαμόρφωση.

Κερύνια, Δεκέμβριος 1948».

Ο Ξηρέας ήταν το 1939, λοιπόν, κάτοικος Κομοτηνής, αλλά σύμφωνα με ρεπορτάζ της εφημερίδας *Ελεύθερον Βήμα* («Μεταθέσεις λειτουργών...», 1939: 5) (εικ. 4), το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς παίρνει «αιτήσιν» του και «ιδία δαπάνη» ως Δευτεροβάθμιος Φιλολόγος μετάθεση «εις σχολείον της Διοικήσεως Πρωτευούσης», ήτοι μετατίθεται από το Γυμνάσιον Κομοτηνής «εις το Α' Γυμνάσιον Αθηνών».

Από τη μετάθεσή του στην Αθήνα το καλοκαίρι του 1939 και μέχρι το 1949, που ο Ξηρέας εγκαθίσταται στην Κύπρο, δεν έχουμε επί του παρόντος πληροφορίες, από τα παρατιθέμενα όμως παραπάνω «Προλογικά» του, μας παρέχεται η δυνατότητα να εικάσουμε ότι, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της Κατοχής της Ελλάδας από τους Γερμανούς, ο Ξηρέας παρέμεινε στην περιοχή της πρωτευούσης εξ ου και μπόρεσε, όπως ο ίδιος αναφέρει, να ολοκληρώσει, μετά την απελευθέρωση της Θράκης, την έρευνά του για τον Βιζυηνό, επισκεπτόμενος την Τζιβάνη Μιχαλίδου-Τριανταφυλλίδου.

3. 1948-1952: Μετάθεση και διαμονή στην Κύπρο

Το αμέσως επόμενο διακριτό βήμα του Ξηρέα σχετίζεται με τη μετάθεσή του ως εκπαιδευτικού και τη διαμονή του στην Κύπρο, όπου ιδίως αναλώμασι εκδίδει πλέον και τη μελέτη του για τον Βιζυηνό, εξ ου και ως τόπος έκδοσής της φέρεται η Λευκωσία και ως έτος έκδοσής της το 1949, όταν ο Ξηρέας διδάσκει ήδη για δεύτερη χρονιά στο Γυμνάσιο της Κυρήνειας, όπως σημειώνεται στα «Προλογικά» του, που γράφονται το 1948, τον πρώτο δηλαδή χρόνο της εκεί διαμονής του¹⁸.

Στα νεώτερα χρόνια, η Λευκωσία, ως τόπος έκδοσης της μελέτης του Ξηρέα, οδήγησε κάποιους από τους μελετητές του Βιζυηνού, λειτουργώντας μάλλον συνειρμικά, να τον χαρακτηρίσουν ως «Κύπριο φιλόλογο»¹⁹, χαρακτηρισμός

¹⁸ Η έκδοση της μελέτης του Ξηρέα για τον Βιζυηνό, σύμφωνα με την καταγραφή που ακολουθεί και μας απέστειλε ο Κύπριος ερευνητής και συγγραφέας Ν. Παναγιώτου, έγινε αντικείμενο και δημοσιογραφικών σχολίων. «Εκυκλοφόρησε σε κομψό τόμο μελέτη τού εν τω Γυμν. Κυρήνειας φιλόλογου κ. Μ. Ξηρέα, μελέτη με τον τίτλο “Άγνωστα βιογραφικά στοιχεία και κατάλοιπα του Βιζυηνού”, έγραψε εν πρώτοις η εφημερίδα *Έθνος* (31/3/1949). Στην ίδια εφημερίδα (*Έθνος*, 3/4/1949) τρεις μέρες μετά, ο Αλκαίος (= Φρίζος Βράχας) με το κείμενό του “Ένας άτυχος ποιητής” αναφέρθηκε αναλυτικά στην περί ου ο λόγος μελέτη. Τέλος, στη στήλη “Γράμματα από την Ελλάδα”, ο ανταποκριτής της ίδιας εφημερίδας (*Έθνος*, 13/5/1949) Λ. Α. Χριστοφίδης ενημέρωνε ότι στο αθηναϊκό *Έθνος* της 5^{ης} Μαΐου ο Αχ. Μαμάκης είχε γράψει για το βιβλίο του Ξηρέα».

¹⁹ Μία τέτοια εκ παραδρομής αναφορά στον «Κύπριο φιλόλογο» Μ. Ξηρέα έχει εντοπιστεί στο μικρό αφιέρωμα για τον Βιζυηνό του περιοδικού *Η λέξη* (Δούκα, 1996: 599). Την ίδια όμως εντύπωση για την κυπριακή καταγωγή του Ξηρέα είχαν, όπως διαπιστώσαμε από συνομιλίες μαζί τους, και κάποιοι από τους σύγχρονους μελετητές της ζωής και του έργου του Βιζυηνού. Δικαι-

που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, σύμφωνα με την ενδελεχή μελέτη-διδασκαρική διατριβή του κύριου συγγραφέα και ερευνητή Νικόλαου Παναγιώτου (2004: 79, 145, 166), ο οποίος ερεύνησε διεξοδικά το ζήτημα της συμβολής των ελλαδιτών λογίων και καλλιτεχνών στα κυπριακά γράμματα²⁰, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και πολλοί εκπαιδευτικοί, όπως ο Μ. Ξηρέας, αλλά και κάποιοι επώνυμοι μετέπειτα πανεπιστημιακοί καθηγητές (ο Κομοτηναίος Στίλπων Κυριακίδης, ο Κωνσταντίνος Άμαντος, ο Ιωάννης Συκουθής, ο Βασίλειος Τατάκης κ.ά.).

Στη συνέχεια, ερευνώντας για τη ζωή και το έργο του Ξηρέα στην Κύπρο και αξιοποιώντας την αναφορά του Παναγιώτου, για τη συμμετοχή του ως μέλους μάλιστα, όπως και οι ίδιοι διαπιστώσαμε (εικ. 5, 6) στο κορυφαίο, για τα κυπριακά γράμματα, Σωματείο *Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου* (ΕΠΟΚ)²¹, αναζητώντας μαρτυρίες για τις δραστηριότητές του και ερευνώντας σε εφημερίδες και περιοδικά, κατ' αναλογίαν με τη δεύτερη περίοδο διαμονής του Ξηρέα στην Κομοτηνή, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η ακατασίγαστη και διαρκής συμμετοχή του σε δράσεις που έθεταν τα θεμέλια για τη δημιουργία πνευματικής ζωής στην πόλη²², και εξηγώντας τη σημαντικότητα του προσώπου του για την Κομοτηνή, ο Παναγιώτου, αξιοποιώντας το ερευνητικό του υλικό, μας απέστειλε εμπεριστατωμένο και αναλυτικό σημείωμα – τμήμα του μόνον αξιοποιείται εδώ –, όπου αποδελτιώνονται δραστηριότητες και καταγράφεται η συμμετοχή του Ξηρέα στην πνευματική ζωή της Κύπρου, από το 1948 και έως το 1952.

ολογημένα, αφού η συγκεκριμένη καταγωγική λεπτομέρεια της ζωής του μελετητή Ξηρέα μικρή έως ελάχιστη αξία έχει για την επιστήμη της φιλολογίας. Εξάλλου, και παρότι ο Ξηρέας έχει σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας της Κομοτηνής τα νεότερα χρόνια, σε επίπεδο σπουδών τοπικής ιστορίας, είτε Κύπριος ήταν είτε Σμυρνιός – ως Σμυρνιό τον αναφέρουν οι μαθήτριες-πληροφορήτριές μας Μπαλκουρανίδου και Μέκου – ελάχιστα μόνον θα εξακολουθούσαμε να γνωρίζουμε.

²⁰ Στη μελέτη καταγράφονται και αναδεικνύονται 5.652 ελλαδίτες λογοτέχνες, μελετητές, επιστήμονες, διανοούμενοι και καλλιτέχνες – εξαιρούνται οι ελληνοκύπριοι –, που εντοπίστηκαν σε 137 περιοδικά ποικίλου περιεχομένου της Κύπρου, κατά τη διάρκεια μιας σχεδόν εκατονταετίας, ήτοι από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως και το 1992.

²¹ Ο ΕΠΟΚ ιδρύθηκε το 1947 από ομάδα Ελλήνων Κυπρίων διανοουμένων με σκοπούς τη συζήτηση και την έρευνα πάνω σε επιστημονικά και πολιτιστικά θέματα και τη σύσφιγξη των πνευματικών και καλλιτεχνικών σχέσεων με την Ελλάδα. Ο Όμιλος έχει αναπτύξει σημαντική δραστηριότητα και για την όλη δράση του έχει τιμηθεί με βραβείο από την Ακαδημία Αθηνών. Εξέδωσε δεκάδες βιβλία Κυπρίων συγγραφέων, συνεργάζεται με αντίστοιχα πνευματικά σωματεία της Ελλάδας και εκδίδει την πολυσέλιδη ετήσια επετηρίδα του με τίτλο *Φιλολογική Κύπρος*. Πρόεδρός του για πολλά χρόνια διετέλεσε ο γιατρός και λογοτέχνης Κύπρος Χρυσάνθης («Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου», χ.χ.).

²² Ενδεικτικά: «Εξαίρετοι αι εκδηλώσεις...» (1959) (εικ. 7)· «Περιφερειακοί σχολικοί αγώνες...» (1959) (εικ. 8).

Σύμφωνα με την έρευνα Παναγιώτου, ο Ξηρέας «φαίνεται ότι εργάστηκε πρώτα στο Γυμνάσιο Κυρήνειας (1948/49 και 1949/50)²³, και, στη συνέχεια, για άλλα δυο χρόνια (1950/51 και 1951/52), στο φημισμένο Παγκύπριο Γυμνάσιο της Λευκωσίας».

Ως εκπαιδευτικός και στην Κύπρο αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για τον εορτασμό των εθνικών επετείων και των σχολικών εορτών, όπως:

- «ο εορτασμός της 28^{ης} Οκτωβρίου στο Γυμνάσιο της Κυρήνειας, το πρόγραμμα του οποίου “περιλάμβανε σκηνικές εικόνες που επιμελήθηκε ο φιλόλογος Μαρίνος Ξηρέας, ο οποίος επιμελήθηκε, επίσης, και την εξωτερική διακόσμηση του σχολείου (*Ελευθερία*, 30/10/1948)”
- ο εορτασμός των Τριών Ιεραρχών στο ίδιο Γυμνάσιο όπου “εξετελέσθησαν διάφοροι πλαστικά εικόνες με επιμέλειαν και τέχνην υπό του φιλόλογου κ. Μ. Ξηρέα” (*Εθνος*, 1/2/1949),
- θεατρική παράσταση, σύμφωνα με την καταγραφή ότι «Το Γυμνάσιον Κυρήνειας εδίδαξε από σκηνής το πατριωτικόν θρησκευτικόν έργον του Σπ. Περεσιάδη “Ο χορός του Ζαλόγγου” με την καλλιτεχνικήν φροντίδα του φιλόλογου κ. Μ. Ξηρέα» (*Εθνος*, 29/3/1949).

Ανάλογη δραστηριότητα αναπτύσσει ο Ξηρέας και στη Λευκωσία, στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, όπου διδάσκει τα σχολικά έτη 1950/51 και 1951/52, νυμφευμένος πλέον, αφού, «σύμφωνα με καταχώρηση της εφημερίδας *Εθνος* (2/7/1950): “Ο κ. Μαρίνος Ξηρέας και η δ. Καρμελία Εδελστάιν ετέλεσαν τους γάμους των”».

Από την *Επετηρίδα* του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1950-51 (Παγκύπριο Γυμνάσιο, 1952), από την αποδελτίωση του Παναγιώτου, φιλοξενούμε στη συνέχεια δύο μόνον από τις εκδηλώσεις που ανέλαβε και διεκπεραίωσε ο Ξηρέας, όπου φέρεται και ως συγγραφέας σχολικού θεατρικού έργου:

- «Εδιδάχθη από σκηνής το δράμα “Το κρυφό σχολειό” του καθηγητού κ. Ξηρέα κατά διδασκαλίαν του ιδίου» (Παγκύπριο Γυμνάσιο, 1952: 11).
- «Δεν πρέπει να παραλίπω να αναφέρω την ελληνικήν εορτήν, η οποία επ’ ευκαιρία των αγώνων²⁴ τούτων οργανώθη υπό του σχολείου μας εν τω Σταδίω της πόλεώς μας, περιλαμβάνουσα σκηνάς εκ των διαφόρων εποχών της

²³ Ένα κείμενο ενδεικτικό της εκτίμησης που έχαιρε ο Ξηρέας ως εκπαιδευτικός στην Κύπρο είναι το ακόλουθο: «Ο Σάββας [Χρίστης, ο Πρόεδρος της Σχολικής Εφορείας του Γυμνασίου Κυρήνειας] [...] με τις διασυνδέσεις του στην Αθήνα φροντίζει πάντα το γυμνάσιο να είναι στελεχωμένο με τους καλύτερους καθηγητές, μερικούς φερμένους από την Ελλάδα, όπως τον φιλόλογο Μαρίνο Ξηρέα, τον γυμναστικό Αντώνη Παγούρα» (Κατσελλή, 2004: 195).

²⁴ Πρόκειται για παγκύπριους μαθητικούς αγώνες.

ελληνικής ιστορίας²⁵ κατά διδασκαλίαν του καθηγητού κ. Ξηρέα και τη συμπράξει μουσικών και άλλων καθηγητών του σχολείου» (Παγκύπριο Γυμνάσιο, 1952: 12).

Στη συνέχεια η *Επετηρίδα Παγκυπρίου Γυμνασίου 1951-52*, και αφού έχει ήδη ενημερώσει ότι προσελήφθη στο ίδιο Γυμνάσιο με τον σύζυγό της ως καθηγήτρια των μαθηματικών η κυρία Κ. Ξηρέα (Παγκύπριο Γυμνάσιο, 1953: 19), απευθύνει τις ευχαριστίες του Γυμνασίου προς το ζεύγος Ξηρέα που αναχωρεί για την Ελλάδα: «Ευχαριστούμε», γράφει, «[...] τον φιλόλογον κ. Μ. Ξηρέαν επιστρέφοντα μετά της συζύγου του εις την εν Ελλάδι θέσιν» (Παγκύπριο Γυμνάσιο, 1953: 19).

4. 1956-1960: Διαμονή για δεύτερη φορά στην Κομοτηνή

Πού ακριβώς υπηρετεί το ζεύγος Ξηρέα μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα δεν γνωρίζουμε. Σύμφωνα όμως και με την υπογεγραμμένη από τον ίδιο *Πράξη* ανάληψης υπηρεσίας, ως Διευθυντής στο Γυμνάσιο Θηλέων Κομοτηνής, στις 26 Σεπτεμβρίου 1956, όπου μια μέρα αργότερα, στις 27 Σεπτεμβρίου, αναλαμβάνει υπηρεσία ως μαθηματικός του Σχολείου και η σύζυγός του Καρμελία Εδελστάιν-Ξηρέα (εικ. 9), οι δυο τους μετέβησαν στην Κομοτηνή με μετάθεση από το Γυμνάσιο Διδυμοτείχου.

Αναζητώντας μνήμες για τον Ξηρέα από μαθήτριές του που τον έζησαν ως γυμνασιάρχη, ως βασικά χαρακτηριστικά του ανέφεραν την αυστηρότητα²⁶, την ιδιόρρυθμη συμπεριφορά του και την ιδιαίτερη αγάπη προς την ιστορία και τον πολιτισμό της Ελλάδας²⁷. Η συνταξιούχος εκπαιδευτικός Ρίτσα (Ελευθερία) Μπαλκουρανίδου (2017) περιγράφει τον γυμνασιάρχη Ξηρέα και τη σύζυγό του Καρμελία, ως εξής:

«Κομοτηνή 1959-1960. Στην όγδοη Γυμνασίου. Έτσι μετρούσαμε τις τάξεις τότε. Τρίτη, Τετάρτη, Πέμπτη, Έκτη, Έβδομη, Όγδοη, έξι χρόνια που λέγονταν τότε Γυμνάσιο. Γυμνάσιο Θηλέων, Γυμνάσιο Αρρένων χωριστά [...]. Φορούσαμε ποδιές, όλες, ομοιόμορφες, μαύρες ποδιές από γυαλιστερό μαύρο σατέν ή από γκρο ύφασμα και άσπρο στρογγυλό γιακαδάκι. Ε... οι ογδοήτισσες είχαν

²⁵ Ανάλογη εορτή «περιλαμβάνουσα σκηνάς εκ των διαφόρων εποχών της ελληνικής ιστορίας», ήτοι από την αρχαία ελληνική, τη βυζαντινή και τη νεώτερη ιστορία επιμελήθηκε ο Ξηρέας και στην Κομοτηνή, με βάση εκτενές ρεπορτάζ της εφημερίδας *Πρωΐα*, «Περιφερειακοί σχολικοί αγώνες...» (1959), στοιχεία από το οποίο μεταγράφονται στη λεζάντα της φωτογραφίας του.

²⁶ Μαρτυρία Μαργιούλας Ι. Κοσμίδου.

²⁷ Μαρτυρία Ελένης Μέκου.

κάποιο δικαίωμα να φλερτάρουν, να ερωτοτροπούν κι αυτό σιγανοπαπαδίστικα. Με τακτ και νάζι, με χάρη, δεκαετίας του 1960²⁸.

Είχαμε και έναν αυστηρό Γυμνασιάρχη, ούου, ούου... φωνακλάς ο δυστυχής αλλά καλόκαρδος. Κος Μαρίνος Ξηρέας, ονόματι (Έγραψε βιβλίο σχετικά με τον Βιζυηνό και τότε κάναμε τα αποκαλυπτήρια της προτομής του μεγάλου Θρακιώτη ποιητή Γεώργιου Βιζυηνού²⁹). Με πολλά πολλά γκρίζα ακατάστατα μαλλιά, φιλόλογος και με σύζυγο μια Ελληνογερμανίδα καθηγήτρια των μαθηματικών. Ο φόβος και ο τρόμος. Όχι πως έφταιγε η καημενούλα, αλλά να, δύσκολα λιγάκι τα μαθηματικά [...]. Ό,τι ακούγαμε από την ίδια αλλά πού... δεν προσέχαμε [...]. Οι περισσότερες απουσιάζαμε στο μάθημά της, σκόπιμα, τάχα αργούσαμε [...] και να η βαθμολογία κάτω από τη βάση (η βάση ήταν το δέκα), και να σχεδόν οι μισές μεταξεταστέες για τον Σεπτέμβρη [...]. Στις παρελάσεις θυμάμαι δυο φορές τον χρόνο, την 28^η Οκτωβρίου και την 25^η Μαρτίου έβαφε τα μαλλιά της γαλάζια. Ναι γαλάζια! Τιμές ένεκεν, λόγω εθνικής εορτής. Και καμάρωνε οσονούπω. Ποτέ μου άλλη φορά δεν είδα γαλάζια μαλλιά, μόνο σ' αυτήν και μου έμεινε...

Ο σύζυγος τής μαθηματικού, δηλαδή ο Γυμνασιάρχης, ήταν αυστηρός. Παλαιών αρχών. Ήθελε να φοράμε πάντα, και εκτός σχολείου, τις ποδιές... Και κάλτσες ως το γόνατο. Και ήθελε όλες να 'χουμε μακριά μαλλιά. Απαγορεύονταν τα κοντά μαλλιά. Μακριά μαλλιά μεν αλλά δεμένα σε πλεξούδα σε κότσο

²⁸ Να φλερτάρουν «με τακτ και νάζι, με χάρη δεκαετίας του 1960» δεν ήταν μάλλον καθόλου εύκολο για τις τότε μαθήτριες των Γυμνασίων της χώρας και της επαρχιακής ιδιαίτερα Ελλάδας, αφού το εκπαιδευτικό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον εξακολουθούσε να συνταυτίζει την αποστολή των γυναικών με τον οικιακό χώρο και την ανατροφή των παιδιών, όπως διαφαίνεται και από τα διαμειφθέντα στον Σύλλογο Καθηγητών του Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής, σύμφωνα με την 24^η Πράξη, της 2^{ης} Μαρτίου 1957, όταν ο Σύλλογος «συνήλθεν εις συνεδρία» εκτάκτως για να εξετάσει την ερωτικής φύσεως «παρεκτροπή» δυο μαθητριών, των οποίων η συμπεριφορά καταγγέλθηκε στον γυμνασιάρχη Ξηρέα με ανώνυμα τηλεφωνήματα. Αφού, λοιπόν, το «ζήτημα» διερευνήθηκε αναλυτικά από τον γυμνασιάρχη και τον Σύλλογο, αποφασίστηκε, παμψηφεί, η αποβολή και των δυο μαθητριών για τους υπόλοιπους σχολικούς μήνες, μέχρι δηλαδή τα τέλη Ιουνίου του 1957, και αυτό διότι «α) η συμπεριφορά τους εκρίθη πάνυ ανάρμοστος εις μαθητρίας [...] και δ) η ανάπτυξις ερωτικών σχέσεων ασκούσα δυσμενή επίδρασιν επί του όλου ψυχοφυσικού οργανισμού του κοριτσιού είναι καταδικαστέα και κολάσιμος» (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Ροδόπης, 19 ΑΒΕ 3, Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής – Αρχόμενον υπό του σχολικού έτους 1956-'57).

²⁹ Το βιβλίο στο οποίο αναφέρεται η Μπαλκουρανίδου είναι το *Άγνωστα βιογραφικά στοιχεία και κατάλοιπα του Βιζυηνού*. Όσο για τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Γ. Βιζυηνού επί της ομώνυμου Πλατείας και απέναντι σήμερα από το κτίριο του Δημαρχείου, σύμφωνα με την αναγγελία τους στην εφημερίδα *Πρωΐα*, έγιναν στις 15 Απριλίου 1958 («Αποκαλυπτήρια...», 1958: 2). Δυστυχώς όμως η εφημερίδα δεν επανήλθε με ρεπορτάζ για την τελετή των αποκαλυπτηρίων, καθώς τα περισσότερα εκ των θεμάτων της αφιερώνονται στις επικείμενες βουλευτικές εκλογές της 11^{ης} Μαΐου 1958, και δη στην Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) και τον επικεφαλής της Κωνσταντίνο Καραμανλή.

ψηλά [...], που προσέδιδαν στα πρόσωπά μας μια αρχοντιά μοναδική [...]. Μοιάζαμε με τις αρχαίες Ελληνίδες»³⁰.

Το ζήτημα όμως της συνεισφοράς του Ξηρέα – ως Διευθυντή του Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής από το 1956 έως και το 1960 – στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της πόλης δεν θα μας απασχολήσει άλλο εδώ, αφού είναι ένα ακόμη πυκνογραμμένο βιβλίο δράσεων του ακάματου αυτού λειτουργού και μάλιστα με πολλές σελίδες, εξ ου και θα επανέλθουμε στα της σχέσεώς του με τον δημόσιο χώρο της Κομοτηνής, υπενθυμίζοντας ότι ο Ξηρέας το 1958 έχει ήδη δημιουργήσει την πρώτη αρχαιολογική συλλογή Μαρώνειας με τη βοήθεια των εντοπίων κατοίκων και του εκκλησιαστικού επιτρόπου Φωτίου Κωνσταντινίδη³¹, ενώ την ίδια χρονιά ενέχεται εμμέσως³² και με τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Βιζυηνού (εικ. 10), αφού, όπως σημειώνει ο ίδιος (Ξηρέας, 1949: 19):

«Του β' τύπου [εικονογραφίας του Βιζυηνού] – ωβάλ, καθιστός με ριγέ παντελόνι, ο δεξιός αγκώνας ακουμπά σε γραφείο και με το χέρι στηρίζει το δεξιά γυρμένο κεφάλι του – παρέδωσα στον Π. Πρεβελάκη, στο Υπουργείο Παιδείας, για την μαρμάρινη προτομή του Βιζυηνού που επρόκειτο να στηθή στην Κομοτηνή με έξοδα των κοινοτήτων της Δυτ. Θράκης».

Η ενασχόληση του Ξηρέα με τον Βιζυηνό φαίνεται όμως ότι δεν τελειώνει εδώ, αφού σ' αυτόν ως Πρόεδρο του ΜΟΚ, οφείλεται – σύμφωνα με μαρτυρία του Πρωτοπρεσβυτέρου και πρ. Προέδρου του ΜΟΚ Δημητρίου Βασιλείαδη, ο οποίος και μας το υπέδειξε – το χειρόγραφο της επιστολής του Βιζυηνού προς

³⁰ Ο τρόπος κόμμωσης που αναφέρει η Μπαλκουρανίδου ανταποκρίνεται πλήρως σε όσα αναφέρονται για το θέμα αυτό στον *Κανονισμόν* που κατήρτισε ο Σύλλογος Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής επί γυμνασιάρχου Ξηρέα: *Πράξις* 11^η, προκειμένου να γνωρίζουν επακριβώς οι μαθήτριες τον αρμόζοντα τρόπο συμπεριφοράς τους τόσο στο σχολείο όσο και στον κοινωνικό χώρο. Έτσι, στο στ' 1. άρθρο του, σχετικά με την κόμμωση των μαθητριών και «επειδή παρατηρείται ποικιλία ως προς την τακτοποίησιν της μακράς κόμης», ορίζεται ως πρέπουσα «η απλή κόμμωσις των πλεξίδων». Η Μπαλκουρανίδου, πέραν των γραφομένων της, σε συνομιλία μας μαζί της, μας ενημέρωσε ότι το ζεύγος Ξηρέα είχε αποκτήσει έναν γιο, τον Αλέξη, ο οποίος ως νήπιο φοιτούσε στο 7^ο Δημοτικό, με νηπιαγωγό τη μητέρα της, Μαριάνθη Τάχου-Μπαλκουρανίδου. Η ίδια πρωτοδιατύπωσε, μετά βεβαιότητας, την άποψη ότι ο Ξηρέας ήταν ως προς την καταγωγή Σμυρνιός, μαρτυρία η οποία ακόμη διερευνάται.

³¹ ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Ροδόπης 157. Εγγραφο του Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής 3 Αρ. πρωτ. 326/3-9-1958 προς τη Νομαρχία Ροδόπης Αρ. πρωτ. 21022/11-9-1958.

³² Εμμέσως, διότι η απόφαση για ανέγερση προτομής του Βιζυηνού ελήφθη από τον Δήμαρχο Δημήτριο Μπλέτσα και το Δημοτικό Συμβούλιο Κομοτηνής το 1954, σύμφωνα με τηλεγράφημα στις 12/7/1954, που απόκειται στο Αρχείο Δημητρίου Μπλέτσα και διά του οποίου τριάντα τρεις Θράκες, ιδίως Βιζυηνοί, κάτοικοι Θεσσαλονίκης και πέριξ, εκφράζουν τη βαθιά τους συγκίνηση για την «ιστορική απόφασιν», συγχαίροντες «θερμότατα πάντας [...] επί τη ευγενεί αποφάσει, ευχόμενοι ταχείαν πραγματοποίησιν υψηλού έργου».

τον αδελφό του Μιχαήλο, η οποία εστάλη από την Αυστρία, και απόκειται στο Ιστορικό Αρχείο του *Ομίλου*· είναι δε το πρώτο που ο Ξηρέας περιγράφει αλλά και μετεγγράφει στη μελέτη του για τον Βιζυηνό (Ξηρέας, 1949: 16-19. Βλ. εικ. 11, 12, 13, 14, όπου και η περιγραφή του χειρογράφου³³ από τον Ξηρέα, καθώς και τα σχόλιά του).

Στα πιο πρόσφατα χρόνια, η επιστολή αυτή – όπως τη μετεγγράφει ο Ξηρέας, συνοδευόμενη με τα σχόλιά του για την περιγραφή του χειρογράφου και με-σότιτλο τον τίτλο που ο ίδιος είχε επιλέξει: «Ανέκδοτο γράμμα του Βιζυηνού προς τον αδελφό του Μιχαήλο» – είναι βασικό θέμα άρθρου της Μάρως Δούκα (1996: 598-605), η οποία διαβάσει με τον δικό της βαθιά συγκινητικό τρόπο όσα προλέγει η συγκεκριμένη επιστολή για την τύχη του συγγραφέα της, «διότι, ναι, ο Γεώργιος Μ. Βιζυηνός είχε από χρόνια ονειρευτεί, με ακρίβεια γεωμέτρη το τέλος του» (Δούκα, 1996: 603).

Αργότερα, το 2004, ο Γιάννης Παπακώστας αναδημοσιεύει, στη μελέτη του για την επιστολογραφία του Βιζυηνού: (I) τη μεταγεγραμμένη από τον Ξηρέα επιστολή (Παπακώστας, 2004: 73-76) (II) τη φωτογραφία του τμήματος του χειρογράφου που δημοσίευσε ο Ξηρέας (Ξηρέας, 1949: 17, Παπακώστας, 2004: 87) και (III) τα προσωπικά του, επ' αυτής της 14^{ης} επιστολής του Βιζυηνού, σχόλια (Παπακώστας, 2004: 129-131).

Γι' αυτήν την ιδιαιτέρως σημαντική επιστολή του Ιστορικού Αρχείου του ΜΟΚ – την εικόνα της οποίας οι μελετητές του έργου του Βιζυηνού, σύμφωνα με τον επαίοντα της βιζυηνικής βιβλιογραφίας Θανάση Κούγκουλο, θα αντικρύσουν στις τέσσερις εναπομείνουσες σελίδες της ακέρια για πρώτη φορά –, την τεκμηριωμένη, πιθανόν, μέσω εγγράφων ιστορία απόκτησής της³⁴ – το Ιστορικό Αρχείο του *Ομίλου*, δυστυχώς όμως, δεν παρουσιάζει τα απαραίτητα, σύμφωνα με την αρχειονομική τάξη, χαρακτηριστικά – είναι ανέφικτο σήμερα, μέχρι στιγμής, να την πληροφορηθούμε. Εξ ου και αξιολογούμε ως αξιόπιστη την προφορική μαρτυρία του Βασιλειάδη – επιβεβαιώνεται και από τον δημοσιογράφο Ξάνθο Κώστογλου³⁵ –, ο οποίος αποδίδει στον Ξηρέα, ως λάτρη του

³³ Λόγω των συνθηκών φύλαξης του Ιστορικού Αρχείου, η λήψη των φωτογραφιών έγινε με απλή ψηφιακή κάμερα, χωρίς πρωτόκολλο ψηφιοποίησης. Εξάλλου, έως ότου οργανωθεί μία συστηματική ψηφιοποίηση του Ιστορικού Αρχείου του ΜΟΚ, η *in situ* εξέταση των τεκμηρίων είναι η μόνη εφικτή για τους ερευνητές.

³⁴ Ο Ξηρέας, μέσω των Πρακτικών του *Ομίλου* αλλά και των Πρακτικών που τηρούσε ως γυμνασάρχης στο Γυμνάσιο Θηλέων, παρουσιάζεται ως πλήρως αφοσιωμένος στην τήρηση αρχείων. Αυτό μπορούμε να το συμπεράνουμε και από τις τακτικές αγορές βιβλίων πρακτικών, ακόμη και για θεματικές καταγραφές, όπως αυτές αποτυπώνονται στις ετήσιες απολογιστικές συνεδρίες του *Ομίλου*. Δείγματος χάριν, «δι' εν βιβλίον πρωτοκόλλου, εν ευρετήριον μελών [...]», «δια δύο βιβλία και ευρετήριον ταμείου[...]» (Βιβλίον Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 9, 24/12/1959).

³⁵ «Το μόνον που υπάρχει (κι είναι σίγουρο) σήμερα στον ΜΟΚ είναι ένα χειρόγραφο από κά-

Βιζυηνού και του άγνωστου επί των ημερών του πολιτισμού της Θράκης, όχι μόνον το συγκεκριμένο χειρόγραφο της επιστολής προς τον Μιχαήλο, αλλά και της φωτογραφίας της μάνας του Βιζυηνού με τα εγγονάκια της που δημοσιεύει ο Ξηρέας (Ξηρέας, 1949: 9) και, επίσης, τη γνωστή φωτογραφία του Βιζυηνού με τις μπότες και το καλπάκι, που επέλεξε να κοσμήι το εξώφυλλο της έκδοσής του για τον Βιζυηνό ο Παναγιώτης Μουλλάς (1980).

Η άποψη του Βασιλειάδη για την πλήρη αφοσίωση του Ξηρέα σε ο,τιδήποτε είχε σχέση με τον ελληνικό πολιτισμό, σε όλες τις περιόδους της ιστορίας του, επαληθεύεται πλήρως και από τα *Πρακτικά* του *Ομίλου*. Γνωρίζουμε έτσι ότι από τη δεύτερη κιόλας συνεδρίασή του ελήφθησαν αποφάσεις για τη δημιουργία τόσο Ιστορικού Αρχείου όσο και Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, οι οποίες και υλοποιήθηκαν. Η συγκεκριμένη «Πράξις Αρ. 2» που έγινε στην Κομοτηνή, «εις το γραφείον τού εκ των μελών του Συλλόγου Αντωνίου Ρωσσίδου»³⁶ την 20^{ήν} Αυγούστου 1959, με παρόντες τους «Μ. Ξηρέα, Α. Ρωσσίδα, Ξ. Ζαφειριάδου, Γ. Αντωνιάδη και Δ. Τσούκα», ως θέματα είχε:

«1) [τη] δημιουργία **Ιστορικού Αρχείου** της Περιφέρειας και **Μουσείου Λαϊκής Τέχνης** 2) [την] οργάνωση ομιλιών από τον Ραδιοφωνικόν Σταθμόν Κομοτηνής. «Επί του πρώτου θέματος αποφασίσθη όπως παρακληθούν διά δημοσιεύσεων εις τας τοπικάς εφημερίδας οι κάτοχοι τοιούτων αντικειμένων όπως **προσφέρουν ταύτα δωρεάν ή επ' αμοιβή εις τον Όμιλον** παραλλήλως δε καταβληθή πάσα προσπάθεια υπό των μελών διά την συγκέντρωσιν των ειδών τούτων.

Επί του δευτέρου θέματος αποφασίσθη όπως παρακληθούν τα δυνάμενα μέλη του Ομίλου όπως ετοιμάσουν συντόμους ομιλίας τοπικού ενδιαφέροντος αι οποίαι θα εκπέμπονται από τον Ραδιοφωνικόν σταθμόν Κομοτηνής εις καθωρισμένην ημέραν και ώραν του προγράμματος»³⁷.

Ο Ξηρέας, λοιπόν, και τα παριστάμενα μέλη του Δ.Σ. είχαν προαποφασίσει να περισώσουν οιοδήποτε αρχαίο αντικείμενο – αρχαιοελληνικό ή βυζαντινό –

ποιο γράμμα του Βιζυηνού...» γράφει στο άρθρο του «Δεν θυμούνται πότε έκαναν την τελευταία εκδήλωση!!! – «να λέγω πως εξύπνησαν τα παιδιά της», που είναι αφιερωμένο στον Βιζυηνό και τα κατάλοιπά του στη Ροδόπη και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αλλαγή* (1980).

³⁶ Η πρώτη συνεδρίαση, ελλείψει στέγης του *Ομίλου*, έγινε «εν τω [...] δικηγορικό γραφείω τής εκ των μελών αυτού Ξ. Ζαφειριάδου». Στέγη, εντευκτήριον, απέκτησε ο *Όμιλος* «ενοικιάζων τρία συνεχόμενα καταστήματα τής επί της οδού Κούλογλου οικοδομής του κ. Αποστόλου Φιλίπιδου, αντί εξακοσίων (600) δραχμών μηνιαίως από της 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1959» (Βιβλίον Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 3).

³⁷ Το σημαντικό με το συγκεκριμένο Πρακτικό έγκειται ότι υπογράφεται εκ των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, σφραγίζεται όμως πλέον και με τη σφραγίδα του *Ομίλου*, η κατασκευή της οποίας είχε ανατεθεί στον Πρόεδρο του Ομίλου, τον Ξηρέα, «κατά το εγκριθέν υπό των ιδρυτικών μελών του σωματείου καταστατικών αυτού» (Βιβλίον Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 1, 25/6/1959).

ή αντικείμενο λαϊκής τέχνης ή εν γένει ιστορικής αξίας τεκμήριο, προσφερόμενο δωρεάν ή επ' αμοιβή, προκειμένου να διασωθεί το πολιτισμικό απόθεμα της περιοχής, σε καιρούς που δεν υπήρχε καμιά σχεδόν συνειδητοποίηση της αξίας του. Ανελάμβαναν, επίσης, πρωτοβουλίες διάχυσης των γνώσεών τους ή απηύθυναν προσκλήσεις για διαλέξεις σε εκλεκτές πνευματικές προσωπικότητες της εποχής, έτσι ώστε να επιτευχθεί η «πνευματική καλλιέργεια» των κατόικων της Ροδόπης και της Θράκης, διά ζώσης, ή χρησιμοποιώντας και την εκ των πραγμάτων λίαν αποτελεσματική για τη διά βίου μάθηση δομή του Ραδιοφωνικού Σταθμού Κομοτηνής, συνεπακόλουθο της οποίας θα ήταν, μεταξύ άλλων, και η εκτίμηση των μνημείων και καταλοίπων του παρελθόντος, η ιστορική δηλαδή αυτοσυνειδησία και η πολιτισμική αυτοπεποίθηση.

Συνοπτικά, ο *Όμιλος*, επί Ξηρέα, ο οποίος προεδρεύει για τελευταία φορά την 25^η Ιουλίου 1960, είχε κατορθώσει:

- 1) Να ανοικιάσει και να επιπλώσει το εντευκτήριο του ΜΟΚ.
- 2) Να αναστηλώσει συμβολικά «*το ναΐδιον της Αγίας Παρασκευής τοποθετών το ανευρεθέν υπό του Ομίλου τεμάχιον ενός κίονος φέροντος βυζαντινόν σταυρόν ανάγλυφον μετά των ανευρεθέντων εις άλλον σημείον της πόλεως βάσεως και κιονοκράνου*» (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 4, 14 Οκτωβρίου 1959).
- 3) Να δεξιωθεί ο *Όμιλος* στις 21 Νοεμβρίου τις ανώτατες αρχές του τόπου εις το εντευκτήριό του και να παρακληθεί ο Κομοτηνραίος καθηγητής Στίλπων Κυριακίδης «*να επισκεφθή την πόλιν [...] και να ομιλήση προς το κοινόν αυτής με θέμα της εκλογής αυτού σχετικόν με την Θράκη*» (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 5, 15 Νοεμβρίου 1959).
- 4) Να δημιουργήσουν στα γραφεία του *Ομίλου* Βιβλιοθήκη, αποστέλλοντας «έγγραφα προς την Πρυτανείαν του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και την Εταιρείαν Μακεδονικών Σπουδών, δι' ων να ζητείται η δωρεάν αποστολή βιβλίων ή άλλων δημοσιευμάτων διά την βιβλιοθήκην του Ομίλου», αλλά και να προσλάβουν υπάλληλο για να μένει το εντευκτήριο του *Συλλόγου* ανοικτό από τις 5.00 και μέχρι τις 9.00 μ.μ. (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 7, 13 Δεκεμβρίου 1959).
- 5) Να εγκριθεί στη συνεδρίαση της 17^{ης} Δεκεμβρίου η εγγραφή 33 νέων μελών (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 8), άλλων 7 στη συνεδρίαση της 22^{ας} Ιανουαρίου 1960 (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 11), άλλων 13 στη συνεδρίαση της 12^{ης} Ιανουαρίου 1960 (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 12) και ακόμη άλλων 11 στη συνεδρίαση της 29^{ης} Απριλίου 1960 (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 14).
- 6) Να λάβει γενναίες επιχορηγήσεις, 8.000 από το Υπουργείο Παιδείας (Βι-

βλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 10, 31^η Δεκεμβρίου 1959) και 30.000 από τη Διεύθυνση Κρατικών Λαχείων (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 16, 25 Ιουλίου 1960).

- 7) Να αγοράσουν γυναικεία φορεσιά από το Καβακλή και διάφορα χαλκουργήματα λαϊκής τέχνης, με στόχο να προχωρήσει η δημιουργία τού Μουσείου Λαϊκής Τέχνης (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 11, 22 Ιανουαρίου 1960).
- 8) Να προγραμματίσει «ν' ανοίξη διά το κοινόν η αίθουσα της αρχαιολογικής συλλογής Κομοτηνής την 15^{ην} Μαΐου 1960 μετά από συνεννόηση μετά της εφορίας της αρχαιολογίας» (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 15, 9 Μαΐου 1960)³⁸.

Μετά ταύτα, στις 18 Αυγούστου 1960 ο Ξηρέας, ιδίοις χερσίν, καταγράφει στο *Βιβλίο Πράξεων* του Συλλόγου την αναχώρησή του από τη θέση του γυμνασιάρχου Θηλέων Κομοτηνής για τη «νέαν του θέσιν εις Κιλκίς» (εικ. 15), προσθέτοντας ένα ακόμη νέο κεφάλαιο στον πολυκύμαντο βίο του και το ιδιαίτερα πλούσιο πέρασμά του από την επαρχιακή, καθημαγμένη μεταπολεμικά Ελλάδα (εικ. 16), που φαίνεται ότι αρχίζει να ανασυγκροτείται ως μία από τις χώρες που είναι καιρός πλέον να γευτεί την ευημερία του κόσμου της ειρήνης.

Βιβλιογραφία

- Αβραμίδου, Α. (2021). Η μεταπολεμική μέριμνα για τις Αρχαιότητες μέσα από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Κομοτηνή. *Mare Ponticum*, 9, 1-17.
- «Αποκαλυπτήρια...» στο χ.σ. (11 Απριλίου 1958). Αποκαλυπτήρια της προτομής του Θρακός ποιητού Γ. Βιζυηνού εν επισήμω τελετή. *Πρωΐα*, 626, 2.
- Βαρβούνης, Μ. Γ. (2017). Ο «Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής» και η μελέτη της ιστορίας και του πολιτισμού της Θράκης. *Erytheia*, 38, 355-369.
- Βασιλειάδης, Δ. (1984). Πανηγυρικός λόγος για τα εικοσιπεντάχρονα δράσεως του Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής. *Θρακική Επετηρίδα*, 5, 423-440.
- Βασιλειάδης, Ν. Ι. (1934). Ανέκδοτα ποιήματα του ποιητού Γεωργίου Βιζυηνού. *Θρακικά*, 5 (33), 251-252.
- Δ.Ι.Β. (1984). Χρονολογικοί πίνακες των Διοικήσεων Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής (1959-1984). *Θρακική Επετηρίδα*, 5, 449-458.

³⁸ Για τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, που επισφράγιζε την παραμονή των αρχαιοτήτων της Ροδόπης στην Κομοτηνή και τη μη μεταφορά τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας, καθώς υπήρξε χώρος για τη φύλαξή τους στο Διδαστήριο του Γυμνασίου Αρρένων, ο ΜΟΚ ανέλαβε τις δαπάνες τοποθέτησης των γλυπτών της αρχαιολογικής συλλογής (Βιβλίων Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 9, 24 Δεκεμβρίου 1959). Σημειωτέον ότι η Κομοτηνή απέκτησε Εφορεία Αρχαιοτήτων το 1962 (Αβραμίδου, 2021: 10).

- Δούκα, Μ. (1996). Ένα γράμμα από την Αυστρία. *Η Λέξη*, 135, 599.
- «Εξαίρετοι αι εκδηλώσεις...» στο χ.σ. (04/06/1959). «Εξαίρετοι αι εκδηλώσεις των μαθητών της μέσης εκπαιδεύσεως». *Πρωΐα*, 685, 1.
- ΕΠΟΚ (1968). *Εικοσαετηρίς Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου 1947-1967*. Λευκωσία Κύπρου.
- Ζησιάδου-Κουτλογεωργίου, Φ. (2008). *Ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, Παράρτημα Κομοτηνής κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αι. Με φωτογραφικό υλικό, μαρτυρίες και ρεπορτάζ της εφημερίδας «Πρωΐα»* (Τ. Κατσαρή-Βαφειάδη, Επιμ.). Κομοτηνή: Παρατηρητής της Θράκης.
- Κατσαρή-Βαφειάδη, Ξ. Τ. (2021). *Διαβάζοντας την πόλη: Κουμουτζηνά, Γκιουμουλτζίνα, Κομοτηνή. Πρόσωπα και κείμενα*. Κομοτηνή: Δήμος Κομοτηνής - 2Κ Project.
- Κατσελλή, Ρ. (2004). *Σάβας Χρίστης - Ο Αλλιώτικος. Η ζωή και το έργο του*, τ. Β'. Κερύνεια: Λαογραφικός Όμιλος Κερύνειας.
- Κούγκουλος, Θ. (2022). Ιχνη του Γ. Μ. Βιζυηνού στη βιβλιοθήκη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως. Στο Αικ. Σ. Μάρκου, Ιω. Μ. Μπακιρτζής, Α. Παληκίδης, Χ. Παπαγεωργοπούλου (Επιμ.). *Ιστορία, Κοινωνία, Πολιτισμός. Ερευνητικά ζητήματα και προκλήσεις. Αφιερωματικός τόμος για τα 30 χρόνια του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης* (σσ. 159-177). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη.
- Κώστογλου, Ξ. (06/05/1980). «Δεν θυμούνται τότε έκαναν την τελευταία εκδήλωση!!! – «να λέγω πως εξύπνησαν τα παιδιά της». *Αλλαγή*, 2.
- «Μεταθέσεις λειτουργών...» στο ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ ΜΜΕ Α.Ε., ΑΡΧΕΙΟ *Ελεύθερο Βήμα* (5 Ιουλίου 1939), 7008, «Μεταθέσεις λειτουργών της Μέσης Εκπαιδεύσεως». Ολόκληρος ο πίνακας των μετατιθεμένων εκπαιδευτικών, 5.
- Μουλλάς, Π. (Επιμ.) (1980). *Νεοελληνικά Διηγήματα / Γ. Μ. Βιζυηνός*. Αθήνα: Ερμής.
- Ξηρέας, Μ. (1949). *Άγνωστα βιογραφικά στοιχεία και κατάλοιπα του Βιζυηνού*. Λευκωσία-Κύπρος.
- Παγκύπριο Γυμνάσιο (1952). *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου 1950-51*. Λευκωσία Κύπρου.
- Παγκύπριο Γυμνάσιο (1953). *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου 1951-52*. Λευκωσία Κύπρου.
- Παναγιώτου, Ν. (2004). *Ελλαδίτες λόγιοι και καλλιτέχνες σε κυπριακά περιοδικά*. (Διδακτορική Διατριβή). Διαθέσιμο από: Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.
- Πανταζής, Α. Δ. (χ.χ.). *Νέα Σμύρνη. Το χρονικό μιας πόλης 1924-1936*, τ. Α'. Αθήνα: Ασπασία Αντ. Πανταζή.
- Παπακώστας Γ. (εισαγωγή, σημειώσεις, σχόλια) (2004). *Γεωργίου Βιζυηνού, Επιστολές*. Αθήνα: Πατάκης.
- «Περιφερειακοί σχολικοί αγώνες...» στο χ.σ. (04/06/1959). «Ετελέσθησαν εις το εθνικόν στάδιον οι περιφερειακοί σχολικοί αγώνες και γυμναστικά επιδείξεις των σχολείων μέσης εκπαιδεύσεως νομών Ροδόπης και Ξάνθης - Καλλιτεχνικά εκδηλώσεις εκ της ιστορίας του Ελληνικού Αθλητισμού - Υπέροχα θεαματικά σκηναί με διαφόρους αναπαραστάσεις». *Πρωΐα*, 685, 4.
- Σιδηράς Ι. (3/10/2015). Το Ημερολογιακό Ζήτημα εν Ελλάδι. Από τους μύθους και τις πλάνες στη θεολογική αλήθεια. *Παρατηρητής της Θράκης*, 6956, 12.

Τριαντάφυλλος, Δ. (2021). Αντώνης Ρωσσίδης (1920-1990). «Τα δε περί την θρακίαν ιστορίαν ερευνήσας μνήμην αγήραον παρά Μουσών είληφε». Στο Ξ. Τ. Κατσαρή-Βαφειάδη, *Διαβάζοντας την πόλη: Κουμουτζηνά, Γκιουμουλτζίνα, Κομοτηνή. Πρόσωπα και κείμενα* (σσ. 455-466). Κομοτηνή: Δήμος Κομοτηνής - 2K Project.

Ηλεκτρονικές πηγές

Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου (χ.χ.). Ανακτήθηκε στις 6/7/2022 από: <http://www.polignosi.com/cgi-bin/hweb?-A=3563&-V=limmata>

Μορφωτικός Όμιλος Κομοτηνής (χ.χ.β). Ανακτήθηκε στις 2/6/2022 από: <https://www.facebook.com/groups/97886037467>

Σιδηράς, Ιω. (2014). Ο Μητροπολίτης Μαρωνείας Άνθιμος Σαρρίδης (1870-1938). Ο βίος και το εκκλησιαστικό-εθναρχικό έργο του. Ανακτήθηκε στις 15/6/2022 από: <https://radiomax.gr/%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CF%83%CE%B1%CF%81/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

Εικ. 1. Το πρακτικό ανάληψης υπηρεσίας του Ξηρέα, ως Διευθυντού του Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Ροδόπης, 19 ΑΒΕ 3, Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής - Αρχόμενον υπό του σχολικού έτους 1956-'57, Πράξεις 8^η, 26 Σεπτεμβρίου 1956)

Εικόνες 2, 3. Η ετικέτα του Βιβλίου Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ και το πρακτικό της πρώτης συνεδριάσεώς του (Βιβλίο Πράξεων του ΔΣ του ΜΟΚ, Αρ. 1, 25 Ιουνίου 1959)

[illegible]

ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΩΝ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ Ο ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΜΕΤΑΤΙΘΕΜΕΝΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Υπό το ύμφυργου της Παιδείας κ. Σπέντζα καθηγήτη βασιλικών διατάγμα δια το οποίο μετατίθενται τα αίτημα των και ιδίαις διατάγμασι οι κάτωθι εκπαιδευτικοί λειτουργοί εξ επαρχιακών σχολείων εις τα σχολεία της Διοικήσεως Πρωτευούσης:

α') Γυμνασάρχαι: Γ. Σταματέλος Σύρου εις Παλαιόν Φάληρον, Μ. Κουτσογιάννης του Μεγαλοπόλεως εις Ζ' θήλειον 'Αθηνών.

Επίσης το αυτό διάταγμα μετατίθει εις τα σχολεία της πρωτευούσης τους κάτωθι:

β') Τους πρωτοβαθμίους φιλόλογους καθηγητάς Π. Σανάλατον του Β' γυμνασίου θηλέων Θεσσαλονίκης εις το Η' γυμνάσιον 'Αθηνών, Μιχαήλ Δ. του Δ' Θεσσαλονίκης εις το Νέον Φαλήρον γυμνάσιον, Δ. Παναγιωτόπουλον του γυμνασίου Λεβαδείας εις το Γ' 'Αθηνών, 'Αθαν. Παπαγεωργίου της σχολής μέσης εκπαίδευσεως Πατρών εις το Ε' γυμνάσιον 'Αθηνών, 'Ιωάν. Ροζακάκην του γυμνασίου Λαμίας εις το γυμνάσιον Νέας Φιλαδέλφειας, Μιχ. Μίσην του γυμνασίου Γ. ρεβέντων εις το Ζ' θήλειον 'Αθηνών, 'Ολγαν Κακριδη-Κομνηνού του Γ' γυμνασίου Θεσσαλονίκης του γ' γυμνασίου Νέας Σμύρνης, Κ.

'Αθηνών, 'Αναστ. Μάντζαρην του Β' γυμνασίου Θεσσαλονίκης εις το Νέον Σμύρνη γυμνάσιον, Λ. Ρούστην του γυμνασίου Σπάρτης εις το γυμνάσιον Καλλιθέας, Χαρ. Μουρατζήν του γυμνασίου 'Αμφικλείας εις το Α' γυμνάσιον 'Αθηνών.

δ') Πρωτοβαθμίους καθηγητάς των φυσικών: Δημ. Θεωδωρόττον του πρακτικού λυκείου Λαυρίου εις το Δ' γυμνάσιον 'Αθηνών, Βασ. Χρονοπούλου του Β' γυμνασίου Θεσσαλονίκης εις το Δ' γυμνάσιον Πειραιώς, Α. Βελόπουλον του γυμνασίου Μεγάρων εις το γ' γυμνάσιον Πειραιώς.

ε') Πρωτοβαθμίους θεολόγους καθηγητάς: Παναγ. Πατράν του Α' γυμνασίου Θεσσαλονίκης εις το ΣΤ' 'Αθηνών, Έμμαν. Κασπάθον του γυμνασίου 'Ανδρού εις το γυμνάσιον Νέας Φιλαδέλφειας, Διον. Σγουράν του γυμνασίου Σπάρτης εις το Β' γυμνάσιον 'Αθηνών.

ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΟΙ

στ') Δευτεροβαθμίους φιλόλογους καθηγητάς: Μαρίνον Ξηρέαν του γυμνασίου Κομοτηνής εις το Α' γυμνάσιον 'Αθηνών, Παν. Δωροπαύλου του γυμνασίου Χαλκίδας εις το Α' γυμνάσιον 'Αθηνών, Χρυσόστολον Κωνσταντινίου του γυμνασίου Χαλκίδας εις το Ε' γυμνάσιον 'Αθηνών.

ζών Καλλιθέας εις την σχολήν μέσης εκπαίδευσεως Χαλκίδας, Δρ. Κασιχτήν του γυμνασίου Πελοπίου Φαλήρου εις το Δ' γυμνάσιον αρρένων Θεσσαλονίκης.

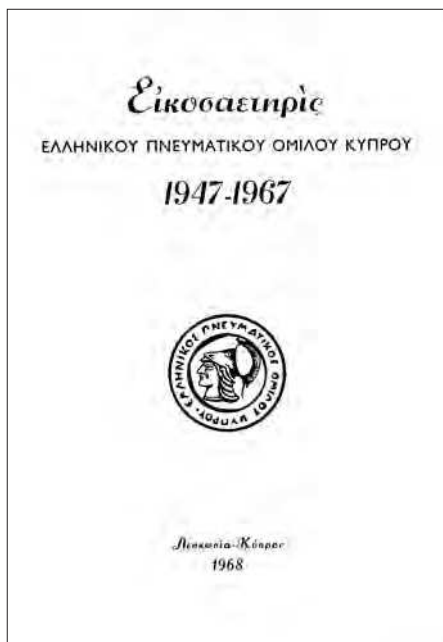
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ

δ') Τους πρωτοβαθμίους καθηγητάς των μαθηματικών: 'Ατ. Μπομπαν του προγυμνασίου Κρεσσάνων εις την έμπορικήν σχολήν Πύργου, Π. Ξυρέσκην του γυμνασίου θηλέων Καβάλλας εις την έμπορικήν σχολήν Γυθείου, Ευστ. 'Αναγνωστόπουλον του γυμνασίου Κίρκης εις το γυμνάσιον Κυθήρων, Β. Διονυσόπουλον της καταργηθείσης έμπορικής Σχολής Ξυλοκάστρου εις το γυμνάσιον Κυπαρισσίας, 'Αθ. Σιγάρν του γυμνασίου Διδωμικού εις το πρακτικόν λυκείον Καλαμών, Ι. Τασσόπουλον του γυμνασίου Φιλιππάρων εις το γυμνάσιον Σπάτης, Γ. Μποτρεκταρήν του γυμνασίου αρρένων Σερρών εις το γυμνάσιον Φιλιπάρων, Δημ. Σκαλιώτην του γυμνασίου Πελοπίου εις την τερατικήν σχολήν Χανίων, Γ. Τρωσανόπουλον του γυμνασίου Κυπαρισσίας εις το Β' γυμνάσιον αρρένων Πατρών, Π. Σκακκαρίου της σχολής μέσης εκπαίδευσεως Πειραιώς εις το Β' γυμνάσιον αρρένων 'Αθηνών.

σάκλους των τεχνικών μαθημάτων: 'Αγγαίαν Ευθύμιον πρωτοβάθμιον καθηγητήν της σχολής μέσης εκπαίδευσεως Δράμας εις το Α' γυμνάσιον Θεσσαλονίκης, Ευδόκιμον 'Αρσταντινίου δευτεροβάθμιον διδασκάλισσαν του Α' γυμνασίου Θεσσαλονίκης εις το γυμνάσιον Σερρών, 'Αγγαίαν Φραγκοπούλου δευτεροβάθμιον καθηγητήν της δημοσίας έμπορικής σχολής Κοζάνης εις το Α' γυμνάσιον Θεσσαλονίκης, Έμμ. Δεκεδάκον πρωτοβάθμιον διδασκάλον του γυμνασίου Κάστρου Λήμνου εις το γυμνάσιον Σάνης, Ευστ. Τζαννιτην δευτεροβάθμιον καθηγητήν του Β' γυμνασίου 'Αθηνών εις το γυμνάσιον 'Ιστιαίας, Χ. Κουδουάν δευτεροβάθμιον καθηγητήν του Β' γυμνασίου 'Αθηνών εις το γυμνάσιον 'Ανταλίας, Ευστ. Βεντούρη δευτεροβάθμιον καθηγητήν του Α' προγυμνασίου 'Αθηνών εις το πρακτικόν λυκείον 'Ηρακλείου.

ε') Τας δευτεροβάθμιους και διδασκάλισσας των ολιγοκρίνων μαθημάτων: Ευδοκίαν Ραΐση πρωτοβάθμιον καθηγήτριά του Α' άστικού σχολείου 'Αθηνών εις το γυμνάσιον 'Ηρακλείου, Δέσποιναν Χαλκίδου δευτεροβάθμιον διδασκάλισσαν του γυμνασίου Καβάλλας εις το άστικόν σχολείον Μυτιλήνης.

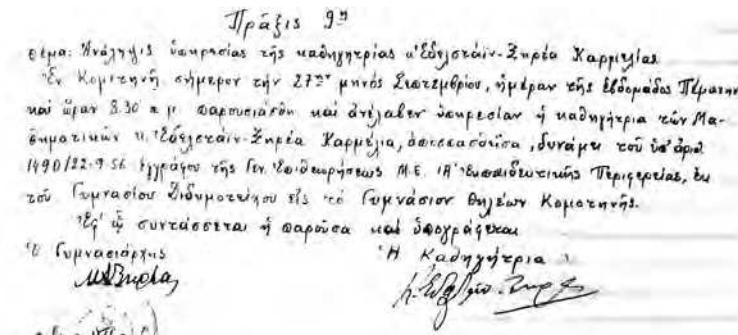
Εικ. 4. Η γνωστοποίηση της μετάθεσης του Δευτεροβαθμίου Φιλολόγου Ξηρέα από το 1^ο Γυμνάσιο Κομοτηνής στο 1^ο Γυμνάσιο Αθηνών («Μεταθέσεις λειτουργών...», 1939: 5)

19) Δημόσιον Στέλιον, διακρίτης
80) Μελίτης Κωνσταντίνος, ιατρός, Λευκωσία
81) 'Ομήριος 'Αντώνιος, λογιστής
82) 'Ανδρέας Χατζηγεωργίου, φιλόλογος, 'Αγρός
83) Αναστάσιος Αναστασίου, μουσικός, Λευκωσία
84) Κωνσταντίνος Κωνσταντίνος, γλωσσολόγος, Λευκωσία
85) Μαρίνος Ξηρέας, φιλόλογος, 'Αθήναι
86) Ραζακίου Κωνσταντίνος, φιλόλογος, 'Ηρ. Παλαιόν
87) Χρήστος Κωνσταντίνος, φιλόλογος, αγγλίστης, Γαλατάς
88) Γεώργιος Πανάγιος, βοηθός
89) Γεώργιος Κωνσταντίνος, διοικητής, 'Αθήναι
90) 'Ελένη Χατζηγεωργίου, Λευκωσία
91) 'Ιωάννη Θημιαντίνος, Λευκωσία
92) Δημήτριος Θωμάκος, αγγλίστης, 'Αθήναι
93) Μεγαλόκλειος Τριανταφυλλίδης, διοικητής, Λευκωσία
94) Γιώτα Συναρμένη, φιλόλογος, Λευκωσία
95) 'Ηρώ Παυλίδου-Χρηστάκη, φιλόλογος, Λευκωσία
96) Φρόνι Τσιλοβάκης, φιλόλογος
97) Οδυσσεύς Κωνσταντίνος, φιλόλογος, Λευκωσία
98) Χρυσόστομος Χατζηγεωργίου, φιλόλογος, Λευκωσία
99) Κωνσταντίνος Χατζηγεωργίου, φιλόλογος, 'Αμμόχωστος
100) Κώστας 'Ανδρέας, διδάκτορας, 'Ηρ. Παλ.
101) Νικόλαος Πιερβίτης, Λευκωσία
102) Παύλος Παυλίδης, φιλόλογος, Κίτιον
103) Γεώργιος Αποστόλιν, ιατρός, Λευκωσία
104) 'Οδυσσεύς Κωνσταντίνος, ιατρός, Λευκωσία
105) Κωνσταντίνος Στέλιος, διοικητής, Λευκωσία
106) Λητό Στέλιος, Λευκωσία
107) Δημήτριος Αλεξίου, φιλόλογος, 'Αθήναι
108) 'Αλέκος Νικολάου, φιλόλογος, Λευκωσία
109) Γεωργίου Θεοδοσίου, φιλόλογος, 'Αθήναι
110) Μεγαλόκλειος Τριανταφυλλίδης, φιλόλογος, Λευκωσία
111) Γεώργιος Ματθαίου, φιλόλογος, 'Αθήναι
112) 'Ελένη Στάθου, μουσικός, Κερύνη
113) Νικόλαος Φάνος, Λευκωσία
114) Πάριος Σωτηρίου, οικονομολόγος, Λευκωσία
115) 'Αθανάσιος Πετρουγεωργίου, διδάκτορας-βιολογιστής, Λευκωσία
116) Νίκος Παναγιώτης, Λευκωσία
117) Ζήσης Παύλος, φιλόλογος, 'Αθήναι
118) Μαρίνος Ραΐσης, μαθηματικός, Λευκωσία

Εικ. 5, 6. Το εξώφυλλο της *Εικοσαετηρίδος* του ΕΠΟΚ 1947-1967 και η αναγραφή του Ξηρέα ως μέλους του (ΕΠΟΚ, 1968: 11)

Εικ. 7, 8. Τα ρεπορτάζ της εφημερίδας *Πρωϊά* για τους Περιφερειακούς Αγώνες και τις γυμναστικές επιδείξεις που παρουσίασαν τον Ιούνιο του 1959 «εις το Εθνικόν Στάδιον τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως». Σύμφωνα δε με το αναλυτικό ρεπορτάζ που ακολουθεί στις μέσα σελίδες της εφημερίδας – ανασχεδιασμένο εδώ– πληροφορούμαστε τα εξής: «[...] το Πρόγραμμα των διήμερων εκδηλώσεων των Σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως Κομοτηνής, έλαβον χώραν το εσπέρας του Σαββάτου –υπό το φως των προβολέων και την παρουσίαν πέντε και πλέον χιλιάδων λαού και των εκπροσώπων των Αρχών– θεαματικά Καλλιτεχνικά εκδηλώσεις, με συμμετοχήν 300 και πλέον μαθητών και μαθητριών των Σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως Κομοτηνής, από την ιστορίαν του Ελληνικού Αθλητισμού. Αι θεαματικά αυτά εκδηλώσεις διεχωρίσθησαν εις 3 μέρη, ήτοι την **Εποχήν των Παναθηναίων, την θριαμβευτικήν είσοδον των Αυτοκρατόρων** του θρυλικού Βυζαντίου εις τον Ιππόδρομον, και εις την **εποχήν των Αρματολών και Κλεφτών**. Θέαμα που θα μείνη αξέχαστο και διά το οποίον κατέβαλεν προσωπικούς μόχθους ο εμπνευστής του γυμνασιάρχης Θηλέων κ. Μαρίνος Ξηρέας [...]» («Εξάιρεται αι εκδηλώσεις...», 1959: 1 «Περιφερειακοί σχολικοί αγώνες...», 1959: 4)

Εικ. 9. Το πρακτικό ανάληψης υπηρεσίας της συζύγου του Ξηρέα, Καρμελίας Εδελσταίν-Ξηρέα, ως μαθηματικού στο Γυμνάσιο Θηλέων Κομοτηνῆς (ΓΑΚ – Αρχεῖα Ν. Ροδόπης, 19 ΑΒΕ 3, Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνῆς - Αρχόμενον υπό του σχολικού ἔτους 1956-’57, Πράξις 9^η, 27 Σεπτεμβρίου 1956)

Εικ. 10. Ο δήμαρχος Κομοτηναίων Δημήτριος Μπλέτσας διαβάζοντας τον λόγο του για τη ζωή και το έργο του Γ. Βιζυηνού την ημέρα των αποκαλυπτηρίων της προτομής του στην ομώνυμη πλατεία. Διακρίνονται η Φιλαρμονική του Δήμου και η χορωδία της Χριστιανικής Ενώσεως Κομοτηνῆς υπό τη διεύθυνση της αειμνήστου κόρης του Αδαμαντίας Μπλέτσα (Αρχείο Δημητρίου Μπλέτσα)

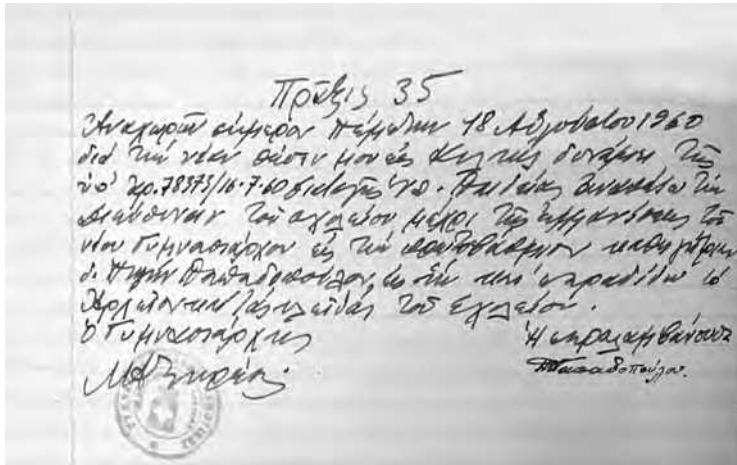

Εικ. 11, 12, 13, 14. Το εναπομείναν τμήμα – η «πρώτη κόλλα [...] χάθηκε» – της παρουσιαζόμενης, στο Ιστορικό Αρχείο του ΜΟΚ, ως τετρασέλιδης επιστολής του Βιζυηνού από την Αυστρία προς τον αδελφό του Μιχαήλο. Ο Ξηρέας (1949: 16-18) παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά του χειρογράφου της επιστολής ως εξής: «Δίφυλλη κόλλα, διαστάσεων 17,8 x 11,3 εκ. μ. το κάθε φύλλο. Στην α' σελίδα επάνω αριστερά τυπωμένη φωτογραφική εικόνα του Γκάσταϊν (διαστ. 8,4 x 5,9 εκ. μ.) και από κάτω τυπωμένη η λεζάντα: GASTEIN V.D. SCHWARZENBERG – ANLAGEN.

Στη μέση απάνω της α' σελίδας γραμμένος ο αρ. 2 και αρχίζει με τη μισή λέξη τ ι α ν (αιτίαν;). Στην δ' σελίδα γράφει: “Η εικόν της πρώτης κόλλας παριστά το κάτω κάτω σκαλί του καταρράκτου”. Το γράμμα λοιπόν ήταν σε δυο κόλλες με διαφορετικές εικόνες και αυτή εδώ είναι η δεύτερη κόλλα, το τέλος. Η Τζιβάνη λέει πως θυμάται ότι είχανε “στην πατρίδα” και την **πρώτη κόλλα**, αλλά χάθηκε με τις περιπέτειες της προσφυγιάς. Κατά τη μαρτυρία της ίδιας το γράμμα ήτανε σταλμένο στον άντρα της και αδερφό του Βιζυηνού, Μιχαήλο, στη Βίτσα. [...] Το γράνιμο βιαστικό, νευρικό, με σκούρο μελάνι, πιάνει όλο το φύλλο, χωρίς να αφήνει καθόλου περιθώριο. Το χαρτί κιτρινισμένο από τον καιρό, σχισμένο στις δίπλες της κόλλας, λερωμένο [...]».

Το χειρόγραφο της επιστολής που διασώζεται στο Ιστορικό Αρχείο του ΜΟΚ είναι όπως ακριβώς το παρουσιάζει ο Ξηρέας, σε διαστάσεις, περιεχόμενο – μετά από αντιπαραβολή του κειμένου με τη μεταγραφή του Ξηρέα – και χαρακτηριστικά στο μεγαλύτερο μέρος του, καθώς οι σελίδες 4 και 5 της επιστολής έχουν σχιστεί οριζοντίως στη μέση και επανασυγκολληθεί με λάθος τρόπο – η φθορά αυτή δεν αναφέρεται στον Ξηρέα, οπότε πιθανό να συνέβη σε μεταγενέστερο χρόνο, όπως και οι φθορές γρασίας (αποσχίσεις, κηλίδες) στα περιθώρια των φύλλων. Συγκεκριμένα, στη **σελίδα 4** έχουν συγκολληθεί το πρώτο μισό της 5^{ης} (≈ «[...] καταρράκτας της Ευρώπης [...] που έκαμα [...]») και ακολουθεί το δεύτερο μισό της 4^{ης} (≈ «[...] Επί οκτώ ημέρας [...] ένας από τους μεγαλύτερους [...]»). Στη **σελίδα 5** συνενώνονται το πρώτο μισό της 4^{ης} (≈ «[...] τραχύτερον του δέοντος [...] είχε χιονίσει και τον Ιούλιον [...]») και το δεύτερο μισό της 5^{ης} (≈ «[...] ότι η καλλίτερευσis φαίνεται [...] Γ. Μ. Βιζυηνός»).

Εικ. 15. Το ιδιόχειρο πρακτικό αναχώρησης του Ξηρέα από τη θέση του γυμνασιάρχου Θηλέων Ροδόπης για το Κιλκίς (ΓΑΚ - Αρχεία Ν. Ροδόπης, 19 ΑΒΕ 3, Βιβλίο Πράξεων Συλλόγου Γυμνασίου Θηλέων Κομοτηνής - Αρχόμενον υπό του σχολικού έτους 1956-’57, Πράξις 35^η, 18 Αυγούστου 1960).

Εικ. 16. Ο γυμνασιάρχης του Θηλέων Κομοτηνής Μαρίνος Ξηρέας, με φόντο την Ακρόπολη, σε εκπαιδευτική εκδρομή, το 1960, με ογδοήτισσες μαθήτριάς του στην Αθήνα (Οικογενειακό αρχείο Ζαφείρη και Ελένης Μέκου).

ISBN 978-960-656-274-7 (τόμος α')

ISBN 978-960-656-276-1 (τόμος β')

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Κ. & Μ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ

Π. Π. Γερμανού - Ι. Μιχαήλ 2, 54622, Θεσσαλονίκη, 2310264748, 6946461460

kmstamouli@gmail.com • anstamoulis@hotmail.com

www.bookpoint.gr (Σταμούλη Αντ.) • www.biblionet.gr (Σταμούλη Αντ.)